

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI FÜZETEI

4.

Székely

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:

Monigl István

ISSN 0238-213X

ISSN 0236-736X

Sorozatszerkesztő:

Dányi Dezső

Írta:

Andorka Rudolf

Készült az MTA Történeti Demográfiai
Bizottsága munkaterve keretében

A CSALÁDREKONSTITÚCIÓS VIZSGÁLAT MÓDSZEREI

BUDAPEST

1988/1

Tartalomjegyzék

	oldal
1. A történeti demográfia forrásai és módszerei	9
2. A családrekonstrukciós vizsgálatok története	15
3. Az anyakönyv kiválasztása	18
4. Az anyakönyvi bejegyzések kicédulázása	23
5. Az anyakönyvi bejegyzések nem-nominatív feldolgozása ..	25
6. A családlapok összeállítása	31
7. Az anyakönyvezés hiányosságának vizsgálata	38
8. Normatív feldolgozás: a családlapokon szereplő informá- ciók feldolgozása	41
9. A más adatforrásokkal kombinált feldolgozások	63
IDÉZETT SZAKIRODALOM	65
FÜGGELÉK	69

Az utolsó két-három évtizedben erősen megnövekedett az érdeklődés a népesedés történeti vizsgálata iránt, kialakult a történeti demográfiának nevezett tudományág. Jelentkezett ez az érdeklődés a történelemtudomány oldaláról, ahol a politikai történelem mellett egyre növekvő súlyt helyeztek a gazdasági és társadalmi folyamatok történetének vizsgálatára (lásd például Wallerstein, 1974, 1980, Braudel, 1979). Népszerűbben megfogalmazva: előtérbe került a "mindennapi élet, az egyszerű emberek történetének" tanulmányozása. Ugyanakkor a demográfia tudományában is megnövekedett a múlt iránti érdeklődés abból a megfontolásból kiindulva, hogy a mai népesedési folyamatok megértéséhez és a jövő előrebecsléséhez nagy segítséget nyújt a megelőző évszázadok hasonló folyamatainak megismerése (Henry, 1985, Dupaquier, 1984). Végül a nagyközönség körében is többé-kevésbé váratlanul és meglepően nagymértékben felébredt az érdeklődés az iránt, hogyan éltek őseink egy-két-három évszázaddal ezelőtt, milyen tárgyakat használtak, milyen házakban laktak, milyen volt a családjuk, melyek voltak a hiedelmeik, az erkölcsi normák stb. Ennek egyik megnyilvánulása a családfák kutatása, a genealógia. Ezen a háttéren fejlődött ki a történeti demográfia, amely a demográfia módszereivel törekszik az elmúlt évszázadok népesedési folyamatait vizsgálni, hasonlóan a nála is fiatalabb történeti szociológiához, amely viszont a szociológia módszereit alkalmazza a múltbeli társadalmi jelenségek felderítésére.

1. A történeti demográfia forrásai és módszerei

Abból, hogy a történeti demográfia a demográfia tudományának módszereit kívánja alkalmazni a történeti népesedési folyamatok vizsgálatára, következik, hogy a mai forrásokhoz hasonló történeti adatforrásokra kíván támaszkodni. Természetes az, hogy a közelebbi és még inkább a távolabbi múltból nincsenek olyan pontos és részletes adatforrásaink, mint a mai népszámlálások és a mai népmozgalmi statisztika, valamint a népesség reprezentatív mintájának kérdőíves felmérései. A történeti demográfusok azonban felkutattak ezekhez hasonló forrásokat és kidolgoztak olyan módszereket, amelyeknek segítségével a mai helyzet elemzéséhez használt mutatókhoz hasonlóakat lehet kiszámítani a múltra vonatkozóan is. Ezért a történeti demográfia módszerei szükségképpen alkalmazkodnak a használt források adottságaihoz. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül felsorolom a leglényegesebb adatforrásokat és az elemzésükhöz felhasználható módszereket (lásd Willigan, Lynch, 1982).

Időrendben haladva a legkorábbi felhasználható források, amelyek egyben a legötletesebb módszertani megoldásokkal párosulnak, a sok évszázaddal, sőt évezreddel ezelőtti temető feltárások. Nemeskéri János kidolgozta a halottak életkora meghatározásának módszereit a csontvázak különféle jellemzői alapján (Nemeskéri, Lengyel, 1963). Ha feltételezhetjük, hogy 1. az adott népességből minden halottat a temetőbe temettek (például nem kerültek máshova a csecsemők vagy a településtől távol, például harc közben elhunyt férfiak holttestei), és 2. a népesség stabil és stacionér volt (tehát népességszáma nem változott, továbbá termékenysége és halandósága is állandó maradt a temető használatának időszakában), akkor az elhunytak életkora alapján halandósági táblát lehet összeállítani. E módszer kidolgozásában úttörő szerepet játszottak magyar tudósok (Acsádi,

Nemeskéri, 1970). Ugyanilyen módszerrel lehet a temetők sírköveinek feliratai alapján következtetni a halandóságra.

A népességtörténeti kutatások hagyományos forrásai a népszámlálások és különféle hasonló népességösszeírások. Ha több egymást követő népszámlálás áll rendelkezésre, akkor a népességszám változása a legalapvetőbb demográfiai információt adja meg. Igen fontos következtetéseket lehet levonni a népesség korösszetételéből. Egyrészt a gyermekek és a felnőtt propogatív korú (15-49 éves) nők aránya alapján következtetni lehet a születési arányszámra. Másrészt a stabil népesedési modellek módszerével a népesség ismert növekedési üteme (két népszámlálás között) és ismert korösszetétele (egy népszámlálás adataiból) alapján meg lehet határozni 1. a korszpecifikus termékenységi arányszámokat, 2. a korszpecifikus halandósági arányszámokat, ha feltételezhető, hogy az adott népesség stabil (vagyis állandó a termékenysége és halandósága) vagy legalább kvázi-stabil (Demény, 1965). A népszámlálási adatok alapján továbbá vizsgáltni lehet a házások arányát, a családok és háztartások összetételét stb. Magyarországon II. József idején volt az első országos népszámlálás 1784-től 1787-ig (Dányi, Dávid, 1960). Ezt követően csak 1851-ben és 1857-ben került sor újabb népszámlálásokra, amelyeket - mivel nem magyar statisztikai hivatal hajtott végre őket - "osztrák" népszámlálásoknak szoktak nevezni. Az 1851. évit erősen pontatlannak tartják (a passzív rezisztencia a népszámlálással szemben is megnyilvánult), de az 1857. évinek pontossága sincs tisztázva. 1870-től kezdve rendszeresen, majdnem minden esetben 10 évenként végzett népszámlálást a magyar statisztikai szolgálat. Mivel 1876-tól hivatalos országos népmozgalmi statisztikai adatközlés is volt, ezektől az évektől kezdve a demográfiai adatközlés és elemzés szempontjából már a "mában" élünk, a "történeti demográfiai" korszak az ezelőtti évtizedekre és évszázadokra esik. Ezért az országos népszámlálási adatok viszonylag szűkebb lehetőségeket adnak történeti demográfiai kutatásokra. Fennmaradtak viszont különféle más népességösszeírások, mint adózási célú

összeírások, a 19. század első feléből nem-nemesi összeírások (amelyek valójában népszámlálások, de a nemesekre - ellenkezésük miatt - nem terjedtek ki), egyházi összeírások stb. Ezeknek alapján évszázadokra visszamenően következtetni lehet a népességszám alakulására (lásd Kovacsics, 1957, 1963). Különösen értékes adatforrások az egyes városokról, falvakról fennmaradt eredeti összeírási listák (lásd például az 1787. évi győri népszámlálási listák alapján végzett elemzést, Dányi, 1965). A nem-népszámlálási célú összeírások esetében azonban többnyire problematikus kérdés, hogy mindenki belekerült-e az összeírásba. Például kimaradhattak a legszegényebbek, akik nem adóztak. A gazdasági célú összeírásokban pedig legtöbbször csak a háztartásfő neve szerepel és mellette esetleg a háztartás tagok száma.

A hivatalos statisztika megindulása előtti körülbelül kétszáz évben (a 17. század végétől az 1870-es évekig) Magyarországon az esketési, keresztelési és temetési anyakönyvek a legnagyobb tömegű és legrészletesebb adatforrások. A Tridenti Zsinat írta elő minden római katolikus egyházközség számára ezeknek az anyakönyveknek vezetését. Ennél korábban is vezettek helyenként anyakönyveket, a legrégebbi fennmaradt anyakönyv a burgundiai Givry-ből való 1538-ból. Magyarországon azonban úgy látszik jóval később indult meg az anyakönyvezés. A korabeli történeti magyar államterületről a 17. század második feléből is tudunk anyakönyvekről, a mai magyar országterületről azonban a 17. század második feléből is csak igen kevés anyakönyv maradt fent. Például a soproni evangélikus születési anyakönyv 1624-től, a házassági anyakönyv 1645-től, a halotti anyakönyv 1676-tól kezdődik, a soproni római katolikus anyakönyv vezetése pedig 1652-től kezdődik. Kovacsics (1972) szerint 1700-ban még csak a népmozgalmi események 15-20 százalékát anyakönyvezték Magyarországon. Dávid (1963) szerint a 18. század végén már minden ilyen esemény belekerült az anyakönyvekbe. A hiányok oka inkább az, hogy egyes falvakra vonatkozóan nem vezettek anyakönyvet, de

gyaníthatóan az is gyakran előfordult, hogy egy-egy falunak nem minden demográfiai eseménye került bele az anyakönyvbe. Valószínűleg a halálozások anyakönyvezése volt a leghiányosabb (ehhez fűződött a legkevesebb érdek, különösen ha az elhunyt szegény volt és így az öröklés kérdése nem merült fel), a házasságkötést és a születést pontosabban anyakönyvezték (mert itt a törvényes születés bizonyítása az öröklés esetében fontos érdek volt, továbbá a születési anyakönyvet esetleg sorozáskor is fel lehetett használni).

Az anyakönyvek forráskénti felhasználásának legegyszerűbb módja, ha az évenkénti keresztelések, temetések és esketések számát megállapítják és ennek alapján idősort állítanak össze. Klinger András vezetésével egy nagyobb munkacsoport a mai Magyarország minden települése minden felekezeti anyakönyvének évi születési, halálozási és házasságkötési adatait összegyűjtötte és közölte 1828-tól 1900-ig (Klinger, 1972-1984). Hasonló összeállítás készült a Burgenland településeiről (Klinger, 1981). Közlik ezek a kötetek minden település lakosságának számát felekezeti bontásban 1836-ban (Fényes Elek munkája alapján), továbbá 1869-ben és 1890-ben (a hivatalos magyar népszámlálások alapján). Mivel csak ilyen kevés időpontra áll rendelkezésre népességszám adat és mivel nem lehetünk egészen biztosak abban, hogy különböző falvak népmozgalmi eseményei hogyan és milyen mértékben lettek más falvak anyakönyveiben anyakönyveztve (tudniillik a leányegyházközségek adatai az anyaegyházközségek anyakönyvében), a kiadvány sorozathoz fűzött leírás szerint "a kiadványsorozat adatai községi szinten kevésbé, de nagyobb területi egységek (megyék) vonatkozásában alkalmasak a népmozgalmi jelenségekben bekövetkezett változások, tendenciák mérésére és értékelésére". Klinger András (1980) közölte és elemezte a megyei születési, halálozási és házasságkötési arányszámokat ennek alapján az 1830-as évtizedtől az 1970-es évekig. Meg kell jegyezni, hogy 1901-től 1968-ig egy másik kötet közölte a községenkénti adatokat, de már nem felekezeti bontásban (KSH,

1969). A községenkénti adatok azóta is rendelkezésre állnak a megyei statisztikai évkönyvekben.

Megemlíthető, hogy Angliában az anyakönyvekbe évenként bejegyzett születések, halálozások és házasságkötések számát 404 anyakönyvben 1540-ig visszamenően állapította meg a Cambridgei Néesség és Társadalmi Szerkezet Történeti Csoport. Ennek az anyakönyv mintának alapján becsülték a megfelelő adatokat egész Angliára vonatkozóan. Ezután az 1871. évi angliai népszámlálás életkor szerint részletezett adataiból kiindulva az erre a célra kidolgozott "visszafelé becslés" módszerével 1541-ig megbecsülték minden ötödik évre a bruttó reprodukciós együtthatót, a születéskor várható átlagos élettartamot és a házasságkötési arányszámot (Wrigley, Schofield, 1981). Ennek alapján messzemenő összefüggéseket állapítottak meg a gazdasági változások és a demográfiai változások között a vizsgált több mint háromszáz éves időszakban.

Az anyakönyvek feldolgozásának másik, az egyszerű évi adatok kijegyzésénél sokkal munkaigényesebb módszere az úgynevezett családrekonstrukciós módszer. Ennek lényege, hogy az egy családra vonatkozó adatokat összegyűjtik az anyakönyvből és az így kapott családtörténetből különféle igen finom demográfiai arányszámokat tudnak kiszámítani. Munkaigényessége miatt a családrekonstrukció módszerének egy teljes ország népességére való alkalmazása szóba sem jöhet. Két lehetőség kínálkozik: 1. egy-egy kiválasztott anyakönyvet dolgoznak fel, 2. nagyobb számú anyakönyvből kiválasztják a családoknak egy mintáját és csak ezeknek adatait gyűjtik össze feldolgozás céljára.

Az általánosan elterjedt eljárás egy-egy anyakönyv teljes feldolgozása. Ritkán kíséreltek meg egy-egy anyakönyvből mintát venni. A magyar történeti demográfiában azonban két ilyen kutatás is indult, amelyet mindenképpen meg kell említeni. B. Lukács Ágnes (1975) az 1821-1830. évekre vonatkozó anyakönyvekből vett országos reprezentatív mintát és ezekben egyebek mellett az ebben az évtizedben kötött házasságok törté-

netének rekonstituálását kezdte el. Dányi Dezső pedig az 1830-as években kötött házasságokból vett országos mintát és azoknak történetét állította össze a családrekonstitúciós módszerrel. Mindkét vizsgálat folyamatban van, összefoglaló adatközlésre nem került sor.

Végül a külföldi történeti demográfiai kutatások közül kiemelendő, bár hivatalos statisztikai adatközléseken alapul az úgynevezett princetoni vizsgálat (Coale, Watkins, 1986). Ebben az európai országok többségére vonatkozó területi (megyei stb.) termékenységi adatok alapján vizsgálták a demográfiai átmenet összefüggését a gazdasági és társadalmi változásokkal, például az iparosodással, az iskolai végzettség emelkedésével.

A főbb történeti demográfiai források és módszerek rövid bemutatásával az volt a célom, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy a családrekonstitúciós módszer csak az egyik a használt módszerek közül. Mindegyik módszer használatának megvan a maga helye és értelme, egyik sem teszi fölöslegessé a másikat, hanem a különféle módszerekkel végzett vizsgálatok kiegészítik egymást. Nem hiába nevezték azonban a családrekonstitúciót a történeti demográfia "királyi útjának", mert ezzel lehet a legfinomabb arányszámokat meghatározni, a legmélyebb elemzéseket készíteni - igaz, többnyire kisebb népesség csoportokról.

A továbbiakban az egy anyakönyv teljes feldolgozásán alapuló családrekonstitúciós módszert ismertetem. Értelemszerűen alkalmazható azonban a legtöbb módszer a több anyakönyvből vett minták feldolgozásánál is. Továbbá ismertetem azokat a módszereket is, amelyekkel egy anyakönyvet még a családrekonstitúció megkezdése előtt, annak végrehajtása nélkül is fel lehet dolgozni. Ezeket szokták nem-nominatív, vagyis nem-nevesített módszereknek nevezni. A családrekonstitúciós módszer ismertetésében elsősorban a standard műveknek számító francia munkákra támaszkodom (Fleury, Henry, 1965, Henry, 1980). Ezeket a magyarországi kutatásokban szerzett tapasztalatokkal egészítem ki és illusztrálom.

2. A családrekonstrukciós vizsgálatok története

A családrekonstrukciós módszert Louis Henry dolgozta ki az 1950-es években. Egyrészt a születéskorlátozás nélkül érvényesülő úgynevezett természetes termékenységet kívánta múltbeli népeségek alapján tanulmányozni, másrészt a francia népeségtörténetben a születéskorlátozás korai előfordulását akarta felderíteni. Az első családrekonstrukciós módszerrel végzett vizsgálatban a genfi kálvinista polgárság demográfiai történetét vizsgálta és a születéskorlátozás hirtelen elterjedésének jeleit mutatta ki a 17. század második felében kötött házasságokban (Henry, 1956). A családrekonstrukciós vizsgálat klasszikus művének azonban a Gautierval együtt írt Crulai normandiai egyházközségről írott munkája számít (Gautier, Henry, 1958). Itt viszont igen magas, a születéskorlátozás semmilyen formája által nem mérsékelt házasi termékenységet mutattak ki. (Meg kell jegyezni, hogy H. Hyrenius az észtországi svéd nemzeti kisebbség 1840 és 1900 közötti demográfiai történetéről 1942-ben publikált könyvében már felhasznált egy a családrekonstrukciós módszerhez hasonló eljárást, tehát e módszer előfutárjának tekinthető.)

A módszer igen népszerűvé vált Franciaországban, egyre-másra készültek az egyes településekről készített történeti demográfiai monográfiák, amelyek a 18. századtól, némely esetben a 17. század végétől a 19. század közepéig, a hivatalos statisztikai adatközlések kezdetéig vizsgálták a demográfiai viszonyok alakulását. Dupaquier (1984) 558 ilyen monográfia létezéséről tudott néhány évvel ezelőtt. Számuk azóta is feltehetően nő. Közülük itt csak egy további említék meg, amely részletessége folytán jó példa lehet a jövőbeni magyarországi feldolgozások számára is. Ez Tourouvre-au-Perche északfranciaországi települést vizsgálta abból a célból, hogy ennek a sok kanadai

kivándorlót kibocsátó északfranciaországi falunak demográfiai viszonyait a kanadai francia népesség demográfiai mutatóival hasonlítsák össze (Charbonneau, 1970).

Louis Henry a módszer első sikeres alkalmazásai után egy nagy országos reprezentatív vizsgálatot indított a Francia Demográfiai Intézetben, az INED-ben. A korabeli egyházközségek-ből mintát választottak és ezeknek anyakönyveit nem-nominatív módszerrel dolgozták fel. Ezt követően négy földrajzi részre osztva az országot mindegyik részben 8-12 egyházközség anyakönyvét dolgozták fel a családrekonstrukciós módszerrel (Henry, 1972, 1978, Henry, Houdaille, 1973, Houdaille, 1976). Így a két módszer kombinálásával próbáltak képet kapni a francia népese-déstörténetről. A téma iránti érdeklődésnek és a nagy kutatási ráfordításnak egyik oka kétségtelenül az volt, hogy a francia demográfusok azt szerették volna megtudni: mikor indult meg a születéskorlátozás, amelynek következtében Franciaország népessége, amely XIV. Lajos idején még messze a legnagyobb volt az Oroszországtól nyugatra elhelyezkedő európai országok között, a 19. század második felében már kisebb volt, mint Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia és Anglia népessége, ahol a születéskorlátozás többnyire csak a 19. század második felében kezdett erősebben elterjedni. Bár e kutatások eredményeit összefoglaló mű még nem jelent meg, azt az eddig közölt tanulmányokból is meg lehet állapítani, hogy a születéskorlátozás már a Nagy Francia Forradalmat megelőző egy-két évtizedben kezdett elterjedni a francia parasztság körében.

A családrekonstrukciós módszert legkorábban alkalmazó másik kutatóközpont a Cambridgei Népesség és Társadalmi Szerkezet Kutató Csoport. Itt azonban, elsősorban az anyagi eszközök szűkösebb volta miatt, nem vettek országos reprezentatív mintát az anyakönyvekből, hanem úgy választották ki a 13 családrekonstrukciós módszerrel vizsgált anyakönyvet, hogy azok a földrajzi elhelyezkedés és a gazdasági körülmények tekintetében minél vál-

tozatosabbak legyenek (Wrigley, Schofield, 1983). A családrekonstitúciós eredményeket a fent említett "visszafelé becsléssel" kapott országos adatok ellenőrzésére, elmélyítésére és illusztrálására használták fel.

A családrekonstitúció módszere az elmúlt évtizedekben az egész világon elterjedt. Az igen nagyszámú kutatás közül a kanadai francia népesség történetére vonatkozót említem csak, mivel 1. ebben az esetben a teljes népesség adatait kívánják feldolgozni számítógép segítségével, 2. a vizsgálat különösen érdekes, mert - úgy tűnik - az 1700-ban még csupán 10 ezer főnyi népesség az igen magas termékenység és a kedvező halandóság következtében rendkívül gyorsan nőtt, 1760-ban már elérte a 70 ezret és 1870-ben az 1 milliót, anélkül hogy e bevándorlás különösebb szerepet játszott volna (Charbonneau, 1975). Az európai országokban végzett monografikus vizsgálatok eredményeinek a legrészletesebb összefoglaló adatközlését Flinn (1981) munkájában lehet megtalálni.

Magyarországon Kováts Zoltán és Cs.Tóth Péter (1962) végezték az első családrekonstitúciót Csurgó kiválasztott családjai körében. Eddig 9 falu családrekonstitúciós vizsgálatának eredményei állnak rendelkezésre részletesen publikált formában. További hasonló vizsgálatok folyamatban vannak. Továbbá elindult a két fent említett országos mintán alapuló családrekonstitúciós vizsgálat.

3. Az anyakönyv kiválasztása

A családrekonstitúciós vizsgálatra használt anyakönyv kiválasztásánál szükségképpen messzemenően érvényesülnek a kutató szempontjai. Mivel a legtöbb ilyen vizsgálatot világszerte különféle decentralizált kutatási alapokból vagy egyszerűen minden finanszírozás nélkül végezték, a kutató annak a településnek anyakönyvét választotta ki, amelynek népesedéstörténete őt személy szerint különösen érdekelte. Mégis érdemes néhány módszertani tanulságot leírni, amely a munka eredményességét elősegítheti.

1. Magyarországon 1895-ig egyházi anyakönyvezés, ettől fogva egyházi és állami anyakönyvezés volt. Elvben minden egyházi anyakönyv 1895-ig mikrofilmen megvan az Országos Levéltárban. A betekintéshez engedély szükséges, ezt az engedélyt azonban mindenki megkapja, aki valamilyen tudományos intézmény által kiállított megbízó írást mutat fel. Megvannak továbbá az anyakönyvek eredeti példányai az egyházközségekben és általában a másolataik a megyeközpontok levéltáraiban. Az eredeti példányokból könnyebb dolgozni, mint a mikrofilm másolatokból, mert az utóbbiak kicsinyítettek.

2. Minél korábban kezdődnek az anyakönyvi bejegyzések, annál hosszabb időszakot vizsgálhatunk. Ezért előnyösebb például olyan anyakönyvet feldolgozni, amely a 18. század közepén indul meg, mint amely csak e század utolsó évtizedeitől tartalmaz bejegyzéseket. Előfordul, hogy a háromféle anyakönyvezés nem egyidőben indult meg. Ha a születések anyakönyvezése előbb indult, mint a házasságkötéseké, ez előnyös abból a szempontból, hogy a házaspárok születési bejegyzéseit már a legkorábbi időszakban visszakereshetjük. Hátrányos, ha a halálozási anyakönyvezés későbbi időpontban kezdődik, mint a házasságkötések anyakönyvezése, mert ebben az esetben nem tudjuk megállapítani,

hogy a két időpont között az egyik házaspár halála miatt megszünt házasságok pontosan mikor szüntek meg.

3. Nagyon fontos, hogy az anyakönyvek ne legyenek hiányosak. Azt természetesen nem tudjuk a feldolgozás előtt megállapítani, hogy a születések vagy halálozások bejegyzését milyen gyakorisággal mulasztották el. Az azonban az anyakönyv egyszerű átlapozása esetén is kitűnik, hogy vannak-e olyan évek, amelyekben egyetlen bejegyzés sincsen, ami majdnem minden esetben (égeszen kis egyházközségek kivételével) biztosan jelzi, hogy az adott évben nem anyakönyvezték a kérdéses demográfiai eseményeket, legtöbbször a halálozásokat.

4. Sok problémát okozhat, ha az anyakönyv egyes részei – különösen a korai bejegyzések – nehezen olvashatóak. Ebben a tekintetben igen nagy különbségek vannak az anyakönyvek között. Külön nehézséget okozhat a gótbetűs bejegyzések olvasása a német nyelvű anyakönyvekben.

5. Minél több adat szerepel az egyes bejegyzéseknél, annál könnyebb a családrekonstrukciót elvégezni és annál sokoldalúbb vizsgálatokat lehet elvégezni. Különösen fontos, hogy a születési anyakönyvben minél korábban kezdődjék meg az apa mellett az anya nevének bejegyzése is. Ugyanis több azonos nevű apa élhetett a faluban és ilyenkor csak az anya neve alapján tudjuk eldönteni, hogy melyik családban született a gyermek.

6. Előnyös olyan falut választani, ahol túlnyomórészt egy felekezet tagjai éltek, mert itt alig okoz problémát a vegyes házasság (amely a másik felekezet anyakönyvében szerepelhet). Célszerű továbbá olyan települést választani, ahol anyaegyház volt, mert ott általában teljesebb és pontosabb az anyakönyvezés. Előnyös az is, ha a vizsgált anyaegyházközségnek nem voltak leányegyházközségei, mert ezek hovatartozása gyakran változott, így azok tagjainak demográfiai eseményei időnként szerepelnek, máskor nem szerepelnek az anyakönyvben.

7. Ha igen kis, egy-kétszáz lakosú falut választunk,

akkor egyrészt igen kevés családot fogunk tudni teljesen rekonstituálni, másrészt a más falvak lakosaival való összeházasodás miatt sok hiányos családlapot kapunk. (Fokozza ezt a problémát, hogy ha a menyasszony és a vőlegény más faluból való volt, akkor rendszerint nem ott került sor az esketésre, ahol a házasság után laktak, tehát éppen azoknak a családoknak házasságkötési időpontja hiányzik, amelyeknek többi adatait ismerjük.) Ha viszont igen nagy egyházközséget választunk, ahol többezren is éltek, akkor a rekonstitúció munkaigénye hatványozottan megnő.

8. Előnyös, ha a vizsgált egyházközség tagjai között ritka volt a költözködés, mert azokról a családokról, ahol az egyik házaspár költözött, legtöbbször nem lehet teljes családlapot készíteni. A nagyobb falvak lakosai általában ritkábban költöztek el onnan, továbbá a jobbágyparasztok ritkábban költöztek, mint a zsellérek, különösen a házatlan zsellérek.

9. Az elemzés szempontjából nagyon előnyös, ha a kérdéses településről másféle adatforrások, például népesség összeírások, adózó listák is rendelkezésre állnak, vagy ha előzőleg feldolgozták a falu gazdasági, társadalmi történetét, néprajzi viszonyait.

Végül mivel valószínűleg a közeljövőben nem követhetjük a Francia Demográfiai Intézet példáját, vagyis nem készíthetjük el az anyakönyvek reprezentatív mintáját képező 40-50 község családrekonstitúcióját, kívánatos lenne, ha – a cambridgei kutatócsoport mintáját követve – minél változatosabb típusú községről készülne családrekonstitúciós vizsgálat.

Az eddig befejezett és publikált családrekonstitúciós vizsgálatok néhány jellemző adata a következő:

Falu	Az anyakönyv felekezete	Országgrész	Forrás
Vajszló	református	Dél-Dunántúl	Andorka, 1975
Besence	református	Dél-Dunántúl	Andorka, 1970
Alsónyék	református	Dél-Dunántúl	Andorka, 1981
Sárpilis	református	Dél-Dunántúl	Andorka, 1981
Rábekecöl	római katolikus	Nyugat-Dunántúl	Andorka, 1981
Velem	római katolikus	Nyugat-Dunántúl	Moess, 1972
Bakonya	római katolikus	Dél-Dunántúl	Moess, 1973
Töttös	római katolikus	Dél-Dunántúl	Moess, 1973
Pócsmegyer	református	Buda és Pest környéke	Andorka, 1984

Tudomásom szerint folyamatban van még Átány észak-alföldi református egyházközség (Andorka Rudolf), Nagykovácsi Buda környéki német római katolikus egyházközség (Faragó Tamás) és Bük nyugat-dunántúli község evangélikus és római katolikus anyakönyvének családrekonstrukciós feldolgozása.

A felsorolásból azonnal láthatjuk, hogy teljesen "érintetlen" terület a Kelet- és Dél-Alföld, továbbá az északi hegyvidék (palócok stb.), viszonylag kevés a római katolikus egyházközség rekonstrukciója, csak egy evangélikus egyházközség vizsgálata folyik, nem volt még rekonstrukciós munka görög katolikus és ortodox egyházközségben. (Meg kellene vizsgálni a zsidó közösségek családrekonstrukciójának a lehetőségét.) Továbbá eddig egyetlen nem-magyar falu vizsgálata indult meg. A Dunántúl eddigi preferálásának oka egyértelműen az, hogy ott eddigi tudomásunk szerint jobb minőségűek az anyakönyvek. A nagyszámú református község, továbbá az Ormánság közelében lévő Bakonya és Töttös vizsgálatát az magyarázza, hogy a kutatókat az ismert ormánsági és sárközi "egyke" kialakulása érdekelte. Nem igényel azonban magyarázatot, hogy ahhoz, hogy akár csak a mai magyar országterület történeti demográfiájához valamit mondhassunk a

családrekonstitúciós módszer segítségével, szükség lenne a keleti és délkeleti országrészből, továbbá mindegyik vallásfelekezetből és nemzetiségből való családrekonstitúciós vizsgálatokra.

4. Az anyakönyvi bejegyzések kicédulázása

Miután a fentiekben leírt megfontolások alapján kiválasztottuk a rekonstituálandó anyakönyvet, megkezdjük a feldolgozás első műveletét: nyolcadív nagyságú cédulákra írjuk az anyakönyvben szereplő összes születési, temetési és házasságkötési bejegyzéseket. A cédulázásnak az az előnye a füzetbe írással szemben, hogy a cédulákat könnyen lehet családonként összerendezni, majd újra időrendbe visszarendezni. A cédulákra minden adatot írjunk fel, amely az anyakönyvben szerepel. (Kivétel talán a keresztszülők és házassági tanuk neve, amely sok munkát igényel és sok helyet foglal el, de az alábbiakban leírt kutatási célra a keresztszülők és tanuk is érdekesek lehetnek.)

A házasságkötési bejegyzésnél szereplő minimális adatok: az esketés dátuma és a két házaspár neve. Optimális esetben a következő adatok szerepelnek: mindkét házaspár neve és életkora, apjuk neve, lakóhelyük, esetleg a foglalkozásuk, a családi állapotuk (az özvegyek feltüntetése), valamint a tanuk neve. Egy házasságkötési cédula példája:

			Vajszló
	1814. február 2.		
Tót Péter Kovács	Vajszló	nőtlen	apja: Tóth István
Tót Mátyás Eszter	Vajszló	hajadon	

A születési bejegyzésnél minimálisan szerepel a keresztelés dátuma, a megkeresztelt gyermek keresztnéve és az apa

neve. Optimális esetben feltüntetik az apa és anya nevét, külön a születés és a keresztelés időpontját, a keresztszülők nevét, a születés esetleges házasságon kívüli voltát. Egy születési cédula példája:

Vajszló	
1800. április 21.	
György	
Apa:	Anya:
Dani Sámuel	Lukáts Susa

A halálozási bejegyzésnél minimálisan szerepel a temetés dátuma és az elhunyt neve. Optimális esetben szerepel az elhunyt családi állapota, életkora, a halál oka. Egy halálozási cédula példája:

Vajszló	
1816. augusztus 17.	
Toth Susanna Boros András özvegye	
47 éves	Tüdőgyulladás

Az eddigi családrekonstrukciós vizsgálatoknál általában az volt a gyakorlat, hogy az Országos Levéltárban rendelkezésre álló mikrofilm másolat alapján az anyakönyv kezdetétől 1895-ig, a mikrofilm másolat befejező évéig cédulázták ki az anyagot. Természetesen nincsen akadálya annak, hogy - ha a forrás rendelkezésre áll - az 1895 utáni demográfiai eseményeket is cédulákra írjuk, tehát tovább közeledjünk a rekonstrukcióval a jelen felé.

5. Az anyakönyvi bejegyzések nem-nominatív feldolgozása

Az így elkészített cédulákat egyelőre időrendi sorrendben tartjuk, külön-külön a házasságkötési, születési és halálozási cédulákat. Az így rendezett cédulákkal végezzük el az úgynevezett nem-nominatív feldolgozást és az azon alapuló elemzést. Ezeket a feldolgozási táblákat azért nevezzük nem-nominatívoknak, mert "nem használjuk fel a cédulákon szereplő neveket", más szóval nem kapcsoljuk össze az egy családhoz tartozó cédulákat.

A következő nem-nominatív feldolgozási táblákat lehet elkészíteni, amelyekhez többek között az alábbiakban felsorolt elemzéseket lehet kapcsolni.

Mindenek előtt összeállítjuk az évi házasságkötések, születések és halálozások idősorait, az utóbbi kettőnek különbségből kiszámíthatjuk a természetes szaporodást. Ha vannak korábbi adataink az egyházközség népességszámáról, akkor a különböző időpontbeli népességszám adatok közötti különbségek és az időközbeni természetes szaporodás összehasonlítása alapján bizonyos fogalmat alkothatunk arról, hogy milyen lehetett a vándorlási egyenleg. Ezekkel az adatokkal kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy 1. 1828-tól 1900-ig minden egyházközségre vonatkozóan publikálták őket a fent már említett kötetekben (Klinger és munkatársak, 1972-1984), 2. a belőlük levont következtetésnél a legnagyobb óvatossággal kell eljárni, mert nem tudhatjuk, milyen hiányok fordulnak elő az adatokban, és nem tudhatjuk pontosan, hogy az egyházközséghez tartozó családokon kívül milyen más csoportok demográfiai eseményeit anyakönyvezték időről időre a kérdéses anyakönyvbe.

A házasságkötések nem-nominatív feldolgozása során a következő táblákat lehet elkészíteni:

A házasságkötések havi ingadozása érdekes abból a szempontból, hogy milyen egyházi tilalmi időszakok (pl. böjtben nem kötöttek házasságot) érvényesültek és ezeket mennyire szigorúan tarották meg.

A vőlegény és a menyasszony lakóhelye szerint részletezett táblázatok (külön a két helybeli által kötött házasságok, és külön-külön azok, ahol a vőlegény vagy a menyasszony más faluból való volt) kimutatják, hogy milyen fokú volt az egyházközségen vagy a falun belüli endogámia, és milyen mértékű volt az exogámia. Az exogám házasságok esetében érdekes az is, hogy mely egyházközségekkel volt a vizsgált falu házassági kapcsolatban, mert ennek alapján egyéb kulturális kapcsolatokra is következtethetünk. Az exogámia növekedése a kifelé való nyitottság növekedésére enged következtetni. Kisebb faluban azonban természetesen gyakoribb a más faluban lakókkal kötött házasság. Nem szabad elfelejteni, hogy az a tény, hogy az exogám házasságkötésre az adott egyházközségben került sor, egyáltalán nem ad alapot annak feltételezésére, hogy a házaspár a faluban telepedett le, inkább ennek az ellenkezője szokott előfordulni.

A házasfelek családi állapot szerinti részletezése (nőtlen-hajadon, özvegy-hajadon, nőtlen-özvegy és özvegy-özvegy típusú házasságok) fontos annak megítéléséhez, hogy a megözvegyültek milyen gyakorisággal kötöttek újra házasságot. Ebben a tekintetben özvegy férfiak és özvegy nők között lényeges különbség lehet.

A házasságkötések nem-nominatív feldolgozásából nyerhető legérdekesebb információ azonban talán a vőlegények és a menyasszonyok életkora, amikor ezt az anyakönyvben feltüntették. Ha erre mód van, külön mutassuk ki a nőtlének és hajadonok, valamint az özvegyek házasodási életkorát. Olyan táblázatot is célszerű készíteni, amely fejróvatban a menyasszonyok, oldalrővatban a vőlegények életkorát részletezi, úgyszólván látni lehet, hogy a házasságkötések mekkora részében volt idősebb és hány

évvel a menyasszony, illetve a vőlegény.

A házasságkötési életkor azért érdekes, mert a haza-
donok későbbi házasodása lényegesen lecsökkentette azt az
időszakot, amelyben gyermekeket szülhettek és ezáltal az átlag-
os gyermekszámot lényegesen mérsékelhette, mintegy a születés-
korlátozás egyik tudatos vagy nem-tudatos módja lehetett.

Hajnal (1965) ismerte fel, hogy Nyugat-Európában a 19. század-
ban a viszonylag késői házasságkötés volt a szokás. Ez a "nyugat-
európai házasságkötési minta" feltehetően több évszázadra nyúlt
vissza. Elterjedésének keleti hatása Hajnal szerint a Trieszt-
Szentpétervár vonal volt, tehát Magyarország tőle keletre esett,
az alacsony házasságkötési életkor övezetébe. Az eddigi magyar-
országi történeti demográfiai vizsgálatok ezt igazolták. Úgy
tűnik azonban, hogy a mai magyar országterületen belül is voltak
különbségek, a nyugat-dunántúli egyházközségekben valamivel
később házasodtak, mint a Dél-Dunántúlon és az Alföldön. Továbbá
az is előfordulhatott, hogy egyes kisebb népesség csoportok Ma-
gyarországon is a "nyugati" mintát követték. Mivel a házaspárok
életkorát általában viszonylag később kezdték el az anyakönyvben
feltüntetni, ezt a nem-nominatív feldolgozást össze kell kap-
csolni a nominatív vizsgálat alapján megállapított házasságkö-
tési életkorral.

A születések nem-nominatív feldolgozása során a követ-
kező táblázatokat lehet elkészíteni:

A születések havi ingadozását több tényező okozhatja:
a szexuális kapcsolat vallási tilalma (bőjtben), a mezőgazda-
sági munkák szezonaritása (a nagy mezőgazdasági munkacsúcsok
idején kevesebb fogamzásra kerül sor), az időjárás és a táplál-
kozási színvonal igazodása (ha az aratást közvetlenül megelő-
ző időszakot 9 hónappal követően lényegesen kevesebb csecsemő
születik, ez esetleges élelmiszerhiányra enged következtetni),
valamint a házasságkötések havi ingadozása (amely az első szü-
lések ingadozását befolyásolhatja).

Az újszülöttek nemek szerinti részletezése a születéskori fiú-leány arány megállapítását teszi lehetővé. Ez kisebb népességben rövid távon erősen ingadozhat, nagyobb számú születés esetén azonban 105 fiúszületés szokott 100 leányszületésre jutni. Ha a vizsgált anyakönyvben az arány ettől lényegesen eltér, ez arra engedhet következtetni, hogy a leányok anyakönyvezése hiányos volt.

Az ikerszülések kimutatása (éspedig egynemű-különnemű bontásban) humánbiológiai szempontok miatt lehet érdekes.

Mutassuk ki külön a halvaszülöttek számát is, mert ezt - ha nagyobb számról van szó - figyelembe kell venni a csecsemőhalandóság szintjének értékelésekor, sok esetben ugyanis a születés után rövid idővel meghalt csecsemőkről lehet szó.

Igen érdekes az újszülöttek házasságból és házasságon kívül születettekre bontása. Az elmúlt évszázadokban a házasságon kívüli születések aránya sok európai országban meglehetősen magas volt, másutt erősen ingadozott (Laslett, és társai, 1980, Mitterauer, 1983). A 19. század végén Magyarországon is elég magasra emelkedett az illegitim születések aránya. A vidékek és egyes falvak között azonban valószínűleg nagy különbségek voltak, és az is valószínű, hogy a 18. században és a 19. század első kétharmadában ritka volt a házasságon kívüli születés. Hangsúlyozni kell, hogy a házasságon kívüli szülések magas arányának nagyon sokféle oka lehetett, mint különféle házassági tilalmak, szokások, a gazdasági nehézségek és csak ezek mellett jöhet szóba a házasság előtti változatos nemi kapcsolatok megengedettsége.

A halálozások nem-nominatív feldolgozása során a következő táblázatokat készíthetjük el:

A halálozások havi ingadozása támpontokat nyújthat a halálozási csúcsok okainak kikövetkeztetésére olyan időszakban, amikor nincsenek haláloki bejegyzések. A nyári csúcsokat fertőző gyomorbetegségek szokták okozni, a téli csú-

csokat a légzőrendszer betegségei, az aratás előtti időszakban fellépő halálozási csúcs éhezésre enged következtetni.

A halálesetek nem és életkor szerinti bontása (különvéve az 1 éven aluliakat, majd az 1-4 éves korcsoportokat, ettől fölfelé ötéves korcsoportonként, tehát 5-9, 10-14 stb.) a halandósági viszonyokra enged következtetni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a halálozások kor szerinti megoszlását nem értelmezhetjük egy halandósági tábla kiszámításához megfelelő adatokként, ugyanis a 18-19. században a legtöbb falu népessége erősen növekedett, ezért a fiatalabb korosztályok egyre nagyobb létszámúak voltak, tehát belőlük pusztán e tény következtében is több halott került ki.

A csecsemőhalandóságot viszont meghatározhatjuk, mert annak képlete:

$$\frac{\text{az adott évben meghalt 1 éven aluliak száma}}{\text{az adott évben születettek száma}}$$

Mivel a halottak kormegjelölése esetleg pontatlan, 1 éven aluliakat is 1 évesként tüntethettek fel, célszerű a csecsemőhalandóság mellett feltüntetni, az 1-4 éves halandóságot is kimutatni.

A csecsemőhalandóságon belül előnyös kimutatni külön a 0-6, 7-14, 15-30 napos, 1-5 hónapos és 6-12 hónapos csecsemőhalottakat. Különösen a 0-6 napos halandóság érdekes, mert feltűnően alacsony értéke arra enged következtetni, hogy az életük első napjaiban elhunyt csecsemőket egyszerűen nem anyakönyvezték sem a születési, sem a halálozási anyakönyvbe. Ez különösképpen akkor fordulhatott elő, ha a keresztelésre a helyi szokás szerint nem azonnal a születés után került sor, így a csecsemő még a keresztelés előtt meghalt.

Amikor halálokokat jegyeztek be az anyakönyvbe, érdemes ezekről évenként, valamint nem és életkor szerinti bon-

tásban tízévenként táblázatokat készíteni. Ennek alapján ugyanis következtethetünk a járványok előfordulására, valamint arra, hogy különféle betegségek elsősorban milyen életkoruakat sújtottak (például himlő okozta haláleset felnőttek között csak a legritkábban fordult elő a kötelező oltás bevezetése előtt is).

Végül a halálozási adatokból, ha a családi állapotot megjelölték, a házasságkötési szokásokra vonatkozó igen érdekes következtetést is levonhatunk. Ha ugyanis kimutatjuk, hogy a 0-19 évesek, a 20-49 évesek és az 50 és több évesek hogyan oszlottak meg családi állapot szerint, akkor megállapíthatjuk, hogy a férfiak és a nők mekkora része maradt nőtlen, illetve hajadon élete végéig, vagy - a nők esetében - a szülőképes életkor végéig (az 50. születésnapig). Hajnal már említett munkájában azt is kimutatta, hogy egyes nyugat-európai területeken a nőknek igen jelentős aránya hajadon maradt 50. születésnapjáig, tehát nem vett részt a népesség reprodukciójában (hacsak nem szült házasságon kívül). Az eddigi vizsgálatokból úgy tűnik, hogy az életük végéig hajadonok aránya Magyarországon mindig alacsony volt.

A nem-nominatív feldolgozásból származó említett táblázatokat évenkénti vagy tízévenkénti részletezésben állítsuk össze. Tízévenkénti összeállítás esetén kövessük a statisztikai gyakorlatot, tehát a 0-sal kezdődő évvel kezdjük és a 9-cel végződő évvel zárjuk az évtizedet, például 1830-1839.

6. A családlapok összeállítása

Ezután kezdődik az anyakönyvi bejegyzések nominatív feldolgozása. Ennek első lépése a családlapok elkészítése. A családlapokon feltüntetjük az egy házaspárra, annak családtörténetére vonatkozó összes adatokat.

I. A családlapok egyik lehetséges sémája

A FÉRJ NEVE	A FELESÉG NEVE
A férj apja A férj anyja	A feleség apja A feleség anyja
A férj születési időpontja életkora a házasságkötéskor halálozási időpontja életkora a halálozáskor	A feleség születési időpontja életkora a házasságkötéskor halálozási időpontja életkora a halálozáskor
A férj családi állapota születési helye foglalkozása vallásfelekezete	A feleség családi állapota születési helye foglalkozása vallásfelekezete
A házasságkötés időpontja	
A házasság megszűnésének időpontja	

A gyermek neve	Születési időpontja	Az anya életkora szülés-kor, év	Intervallum, hónap	A gyermeke	
				házastársa és házasságának időpontja	halálának
1.					
2.					
3.					
.					
.					
.					
15.					

Többféle módszerrel lehet a családlapokat összeállítani, az alábbiakban leírt eljárás bevált a magyar kutatásokban.

1. Az időrendben sorba rakott házasságkötési cédulák mindegyikéről feljegyezzük a családlapokra a férj és a feleség nevét, a házasságkötés időpontját (év, hónap) továbbá - ha a házasságkötési anyakönyvi bejegyzésnél feltüntették - mindkét házaspár szüleinek nevét, életkorukat a házasságkötéskor (betöltött év), családi állapotukat, születési helyüket, foglalkozásukat, vallásfelekezettüket.

2. A születési cédulák közt megkeressük a férj és feleség születési bejegyzéséről készített cédulát és beírjuk a születésük időpontját (év, hónap) majd - ha szükséges - helyesbítjük házasságkötéskori életkorukat. Legcélszerűbb úgy eljárni, hogy más színű tollal vagy ceruzával írjuk fel a lapra a házasságkötési bejegyzésből, a születési bejegyzésből és a halálozási bejegyzésből származó adatot a házasságkötés életkorára. A három közül természetesen a születési anyakönyvi bejegyzés alapján számított életkor a legmegbízhatóbb. Sok esetben (például ha születésük idején még nem vezettek anyakönyvet, vagy ha az egyik házaspár más egyházközségben született) azonban ezt a születési anyakönyvi bejegyzést nem tudjuk megtalálni, ilyenkor kénytelenek vagyunk a házasságkötéskor bejegyzett életkort felhasználni, vagy - ha ezt nem jegyezték fel - a halálozási bejegyzésnél feltüntetett életkort felhasználni a megközelítő házasságkötéskori életkor megállapítására. A családrekonstrukció szempontjából (mint később látni fogjuk) sokkal fontosabb a feleség életkorának pontos ismerete. Ezért ennek megállapítása érdekében célszerű jelentős többletmunkát is vállalni, például - ha a feleség más egyházközségből származik - megpróbálni megtalálni a születési bejegyzést a jelzett másik egyházközség anyakönyvében.

3. A házasságkötés évétől kezdve végignézzük a születési cédulákat és feljegyezzük a családlapra a házaspár gyermekeinek nevét és születési idejét (év, hó, nap). Ezután kiszá-

mítjuk az anya életkorát (betöltött év) a gyermek születésekor, valamint azt az intervallumot (kikerekített hónapokban), amely a megelőző szülés óta eltelt, illetve - az első szülés esetében - a házasságkötés óta eltelt.

4. Megkeressük a halálozási cédulák közt a férj és a feleség halálának időpontját (év, hó, nap), kiszámítjuk az életkorukat (betöltött év) a halálozáskor és megállapítjuk a házasság megszűnésének időpontját (ez az előbb meghalt házastárs halálának időpontja).

5. A halálozási cédulákon végighaladva feljegyezzük a családlapra a házaspár gyermekei halálának időpontját (év, hó, nap).

6. A házassági cédulákon végighaladva feljegyezzük a családlapra a házaspár gyermekei házastársának nevét és házasságkötésük időpontját (év, hó, nap).

Az 1-6. lépésekben felsorolt számos adat közül némelyiket nem fogjuk megtalálni. A nominatív elemzés elvégzéséhez azonban nincs szükségünk mindegyik említett adatra. Különbféle elemzésekhez ennél kisebb számú adat is elégséges. Egyszerű szabályként azt mondhatjuk, hogy a családrekonstrukció elvégzéséhez szükséges minimális adatigény:

- a házasságkötés időpontja,
- a házasság megszűnésének időpontja,
- a feleség születési éve (amelyből megállapítható az életkora a házasságkötéskor és a gyermekek születésekor),
- a gyermekek születésének időpontja.

Ezeknek az adatoknak ismeretében már fel tudjuk használni a családlapot a legfontosabb családrekonstrukciós elemzések elvégzésére: 1. a házasságkötéskori életkor meghatározására, 2. a kor-specifikus házastársi termékenységi arányszámok kiszámítására, 3. az átlagos intervallumok kiszámítására. Mit tehetünk, ha egy családlapról ezek közül is hiányzik valamelyik adat?

1. Ha a házasságkötés időpontja hiányzik a lapról, vagyis ha a házasságkötést nem jegyezték be az anyakönyvbe, akkor megpróbálhatjuk annak bejegyzését megtalálni valamelyik szomszédos egyházközség anyakönyvében. Ugyanis gyakran előfordult, hogy - ha a házaspár nem ugyanabból az egyházközségből származtak - a házasságot annak a házaspárnak (többnyire a menyasszonynak) lakóhelyén kötötték, amelyik a másik házaspár (többnyire a vőlegény) lakóhelyére költözött a házasságkötés után.

Ha a házasságkötés bejegyzését semmiképpen sem sikerül megtalálni, akkor meg lehet becsülni a házasságkötés időpontját olyan módon, hogy azokról a családlapokról, ahol ismerjük a házasságkötés és az első szülés időpontját, kiszámítjuk ennek az első szülési intervallumnak az átlagát, és a házasságkötés időpontját a megfelelő számú hónappal az első szülés előttre becsüljük. Ez az időtartam két-két és fél év szokott lenni. (Az első intervallum ilyen kiszámításánál hagyjuk figyelmen kívül azokat a családokat, ahol a házasságkötés és a szülés között kevesebb mint 8 hónap telt el, és azokat, ahol ez az időtartam nagyon hosszú, több év. Továbbá hagyjuk figyelmen kívül az asszony idős korában kötött házasságokat és az özvegyasszonyok házasságkötéseit.)

2. Ha a házasság megszűnésének időpontja ismeretlen, mert nem sikerült mindkét házaspár halálának céduláját megtalálni, akkor ha a feleség 40 éves kora fölött még szült, úgy vehetjük, hogy a házasság fennállt a feleség 50-dik születésnapjáig. (A házasság megszűnésének időpontja az alábbi elemzések számára elsősorban akkor érdekes, ha a feleség 50. éves kora előtt megszűnt a házasság.)

3. Valamely gyermek születése anyakönyvezésének hiányára csak akkor jöhetünk rá biztosan, ha a halálzási anyakönyvben szerepel a házaspár olyan gyermekének halálzási anyakönyvben szerepel a házaspár olyan gyermekének halálzási anyakönyvben szerepel a gyermek életkora, akkor "visszabecsülve" a születés időpontját, beírhatjuk a született gyermekek közé. (Nagy óva-

tossággal kell azonban eljárni, mert lehetséges, hogy vagy a születéskor, vagy a halálozáskor tévesen írták be a gyermek keresztnévét.)

Ha a születési bejegyzések hiányára csak annak alapján következtethetünk, hogy a házasság után vagy egy-két gyermek születése után sokéves időszakban nem találunk születési bejegyzést, majd újra előfordulnak születések a házaspárnál. Ilyen esetben helyesebb a családlapot teljesen félretenni és a nominatív feldolgozásnál egyáltalán nem felhasználni.

4. Ha a feleség születésének időpontját sem a születési anyakönyvben nem találjuk meg, sem a házasságkötési, sem a halálozási bejegyzésnél talált életkorból nem tudjuk visszakövetkeztetni, akkor semmilyen becsléshez se folyamodjunk, és a családlapot ne használjuk fel olyan elemzéseknel, ahol a feleség életkora szerinti mutatókat kell számítani.

Az így kapott családlapokat Louis Henry négy típusba sorolta az adatok teljessége szempontjából. Megtartva a francia jelöléseket a négy típus a következő:

- MF - ismert a házasságkötés időpontja és a házasság megszűnésének időpontja,
- MO - ismert a házasságkötés időpontja, ismeretlen a házasság megszűnésének időpontja,
- EF - ismeretlen a házasságkötés időpontja, ismert a házasság megszűnésének időpontja,
- EO - ismeretlen a házasságkötésnek és a házasság megszűnésének időpontja.

(A betűjelölések értelme a következő: M - mariage, vagyis házasság, F - fermé, vagyis zárt, E - extérieur, vagyis külső, tehát a községen kívül kötött házasság, O - nyitott, vagyis a megszűnés időpontja ismeretlen.)

A családrekonstrukcióban egyáltalán nem tudjuk felhasználni az EF és EO típusú családlapokat, és az MO típusú lapokat is csak bizonyos elemzésekre használhatjuk.

Henry tovább bontja az MF és MO típusú lapokat aszerint, hogy a feleség életkora mennyire pontosan ismert. Eszerint megkülönbözteti a következő altípusokat:

- MF1 és MO1 - a feleség életkora a születési anyakönyvből ismert,
- MF2a és MO2a - a feleség életkorát a házasságkötési bejegyzésnél feltüntetett életkorból becsülhetjük,
- MF2b és MO2b - a feleség életkorát a halálozási bejegyzésnél található életkorból becsülhetjük,
- MF3 és MO3 - a feleség életkorát nem ismerjük és nem tudjuk megbecsülni.

Csak az MF1 típusú családlapokat tekinthetjük szigorú értelemben kompletteknek, ezért a családrekonstrukció "hozamát" az MF1/M aránnyal mérhetjük. Tágabb értelemben kompletteknek tekinthetők az MF1 + MF2a + MF2b családlapok, így a "hozamot" úgy is definiálhatjuk, mint:

$$\frac{\text{MF1} + \text{MF2a} + \text{MF2b}}{\text{M}}$$

vagyis

azoknak a családlapoknak száma, ahol a feleség kora ismert vagy becsült
az anyakönyvbe bejegyzett összes házasságkötések száma

Ez az arány nagyon eltérő lehet. Például Vajszlón és Besencén (együttvéve) 35 % volt, Pócsmegyeren 48 %-ot, Átányban 47 %-ot ért el. Az 1790-től 1819-ig kötött átányi házasságoknak azonban 63 %-át sikerült teljesen rekonstruálni.

A családrekonstrukció "hozama" függ l. az egyházközsé tagjainak "vándorlási készségétől", vagyis a házasságkötéssel kapcsolatosan és attól függetlenül előforduló lakóhelyváltozta-

tás gyakoriságától (a "vándorlók" családlapjait általában nem sikerül teljessé tenni), 2. az egyházközség nagyságától (nagyobb faluban ritkább a más falu lakóival kötött házasság) és 3. az anyakönyvezés minőségétől.

7. Az anyakönyvezés hiányosságának vizsgálata

Az anyakönyvezés hiányossága azonban egy másik problémát is felvet: ha születések egy részét nem jegyezték be az anyakönyvbe, akkor a kiszámított termékenységi mutatók a ténylegesnél alacsonyabbak. Ezért különösen ha az elemzés során kapott termékenységi mutatók alacsonyak, akkor feltétlenül célszerű ellenőrizni, vajon nem a születési bejegyzések egy részének elmulasztása okozta-e a termékenység alacsonyságát. Többféle ellenőrzési módszert lehet alkalmazni:

1. Mivel a születések hiányos anyakönyvezésének egyik forrása az lehet, hogy a keresztelésre csak néhány nappal (sőt Angliában sokszor több hónappal) a születés után került sor, és a keresztelés előtt elhunyt csecsemőket nem írták be a születési anyakönyvbe, érdekes közvetett információ az anyakönyvezés pontosságáról, hogy a vizsgált egyházközségben a keresztelésre általában hány nappal a születés után került sor. Ezt akkor lehet megvizsgálni, ha az anyakönyvbe külön-külön bejegyezték a születés és a keresztelés időpontját.

2. A születések bejegyzésénél előfordult hiányokat becsülhetjük olyan módon is, hogy visszakeressük a 0-4 éves vagy 0-9 éves csecsemő- és gyermekhalottak születési bejegyzéseit az anyakönyvben. Feltételezhetjük, hogy azoknak az aránya, akiknél nem találtuk meg a születési bejegyzést, az elmaradt születési bejegyzések arányát nagyjából jelzi. Eltérhet a tényleges hiány két okból: 1. az életük első napjaiban meghalt csecsemők születési és halálozási bejegyzése egyaránt elmaradhatott, különösen ha a születés és a keresztelés között hosszabb idő telt el (lásd az előző pontot), 2. a 0-4 vagy 0-9 éves csecsemő- és gyermekhalottak között olyanok is lehetnek, akik nem az adott faluban születtek, hanem szüleikkel együtt beköltöztek a faluba. Az utóbbi lehetőség annál nagyobb, minél idősebb elhalálozott gyer-

mekek születési anyakönyvi bejegyzéseit keressük vissza az anyakönyvben.

3. Ha rendelkezésünkre áll az egyházközség népességének névszerinti és az életkort is feltüntető összeírása, akkor a 0-4 vagy a 0-9 éves gyermekek születési bejegyzéseit visszakereshetjük az anyakönyvben és a meg nem találtak arányát vehetjük az anyakönyvezési hiányok megközelítő arányának. (E becslésnél ismét figyelembe kell vennünk egyrészt az igen korai csecsemőhalottak bejegyzésének elmulasztásából, másrészt a bevándorlásból eredő fent említett hibaforrást.)

4. Visszakereshetjük a házasságkötési anyakönyvekben feltüntetett helyben született vagy lakó házaspárok születési bejegyzéseit is, ha a házassági anyakönyvben szerepel a házaspár szüleinek neve és erről a szülői családról is készítettünk családlapot, tehát olyan családnak vettük őket, amely a házasságkötéstől annak megszűnéséig az egyházközségben lakott.

5. A csecsemőhalálozás életkor szerinti megoszlása is adhat közvetett támpontot a születési és halálozási bejegyzések hiányosságának becsléséhez, amely abból fakadhat, hogy az életük első napjaiban meghalt csecsemők egyik anyakönyvbe sem kerültek be. Ha nagyon kevés az első héten meghalt csecsemő halálozásának bejegyzése, ez arra enged következtetni, hogy ilyen októl hiányok jöhettek létre. Az adatok értékeléséhez összehasonlításként említjük, hogy 1925-ben Magyarországon az összes csecsemőhalottak (vagyis 1 éven aluli életkorban meghaltak) 19 százaléka halt meg az első héten (0-6 napos életkorban) és további 26 százalék az első hét után, de egy hónapon belül (7-30 napos korban). Ha a vizsgált egyházközségben hasonló arányt találunk, akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy nem fordult elő gyakran, hogy az életük első napjaiban meghaltak születését és halálát nem anyakönyvezték. Ennél valamivel kisebb arány sem mutat azonban feltétlenül nagy anyakönyvezési hiányokra, mert a csecsemőhalandóság változási tendenciája az, hogy elmaradottabb körülmények között az egy hónapon túli csecsemőhalottak aránya az összes

csecsemőhalottak között nagyobb, ugyanis a fejlődéssel párhuzamosan elsősorban az egy hónapon túli csecsemőhalandóság javul.

Az eddigi magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok során végzett hasonló elemzések alapján a születési bejegyzések hiányát 5-10 százalék közöttire becsülték. A hiányok aránya természetesen egyházközségenként és korszakonként nagyon eltérő lehet, mert nagymértékben függött szubjektív körülményektől, elsősorban a lelkész munkájának pontosságától.

8. Nominatív feldolgozás: a családlapokon szereplő információk feldolgozása

A házasságkötésekre vonatkozó feldolgozásnál elsősorban az MF1 és M01 típusú családlapokat használhatjuk fel, tehát ahol a feleség életkorát a házasságkötéskor a születési anyakönyvben szereplő születési bejegyzés alapján tudtuk ellenőrizni. Feltételesen felhasználhatjuk az MF2a és M02a, valamint az MF2b és M02b típusú családlapokat is, vagyis azokat, ahol a feleség életkora csak a házasságkötés kori vagy a halálozáskori bejegyzésből ismert. Az utóbbi esetben azonban előbb meg kell vizsgálni, hogy az utóbbi lapokon szereplő átlagos házasságkötés kori életkor nagyjából megegyezik-e az MF1 és M01 lapokon szereplő adatokból kapott átlagos életkorral.

A nominatív feldolgozás elsősorban abban a tekintetben nyújt többletinformációt a nem-nominatív feldolgozáshoz képest, hogy a házasságkötés kori életkorok vizsgálatát a távolabbi múlt-ra terjeszthetjük ki, amikor a házasságkötés kori életkor még nem szerepelt a házasságkötés anyakönyvi bejegyzésénél, és hogy az MF1 és M01 lapokon szereplő adatok esetleg pontosabbak, mint a nem-nominatív feldolgozásból kapott adatok.

Mivel a családlapok összeállításánál és osztályozásánál csak a feleség életkorának ismeretét vettük követelménynek, nem minden férj születési éve fog a családlapokon szerepelni. Így a vőlegények átlagos házasságkötés kori életkora kevesebb megfigyelésre támaszkodhat.

Amennyiben lehetséges, törekedjünk a nőtlenek és hajadonok házasságkötés kori életkorát az özvegyekétől (és elváltakétól, ha ilyenek vannak) elkülönítve kimutatni, tehát a férfiak és a nők első házasságkötés kori életkorát megállapítani. Érdekes lehet továbbá a házasságkötés kori életkort külön kimutatni azokban a házasságkötésekben, ahol mind a vőlegény, mind a menyasszony először köt házasságot.

Bár a férfiak házasságkötéskori életkora (és a vőlegények és menyasszonyok életkora közötti különbség, valamint az olyan házasságok aránya, ahol a menyasszony idősebb a vőlegénynél) is érdekes információ, elsősorban a nők első házasságkötéskori életkora a fontos információ, ez befolyásolta ugyanis az össznépeség termékenységét. Magasabb házasságkötéskori életkor esetén a nők által potenciálisan világra hozható gyermekek száma lényegesen (2-3 évenként egy gyermekkel) kisebb volt.

A családlapokból azt is megállapíthatjuk, hogy egy-egy házasság hány évig állt fent, illetve a nő propagatív életkorában (15 és 50 éves életkora között) hány évig állt fent. Ehhez az MF típusú családlapokon kiszámítjuk a házasságkötés és a házasság megszűnése között eltelt évek számát, illetve - ha a házasság a nő 50. születésnapján fennállt, a házasságkötés és az 50. születésnap között eltelt évek számát.

A családlapok alapján bizonyos információt szerezhettünk arról is, hogy külön-külön az özvegy férfiak és az özvegy nők újraházasodása esetén annak időpontjáig milyen hosszú idő telt el. Ez az információ azonban nyilvánvaló, bizonytalan, mert sok özvegyülést követően nem tudjuk megállapítani, hogy sor került-e újraházasodásra és hogy mikor került erre sor. (Ugyanis az özvegy férfi vagy nő más egyházközségben köthetett házasságot.)

A nominatív feldolgozás a termékenység elemzésében nyújtja a legnagyobb információ többletet a nem-nominatív elemzéshez képest. Elsődlegesen a termékenység elemzésének céljára dolgozták ki. Elsősorban két kérdést kívántak vele vizsgálni: 1. Mekkora volt különböző történeti népeségek természetes - tehát tudatosan nem korlátozott - termékenysége? 2. Hol és mikor indult meg, fordult elő születéskorlátozás történeti népeségekben?

Különbféle igen finom termékenységi mutatókat számíthatunk ki a családlapok alapján. Ezek között a leglényegesebb a

házas korszecifikus termékenységi arányszám. Kiszámításának képlete a családrekonstitúciós vizsgálatokban:

a 20-24 éves korban lévő házas nők által szült gyermekek száma
a nők által 20-24 éves korban házasságban élt évek száma

Elvben csak az MF típusú családlapok alapján lehet kiszámítani. Ezalól annyi kivételt tehetünk, hogy az olyan M0 típusú lapok esetében, ahol biztos információnk van arról, hogy a feleség 50. születésnapján még házasságban élt ezt az 50. születésnapot tekintjük a házasság végének (ugyanis az 50 éves koron felül nem vizsgáljuk a termékenységet, mert a szülőképes életkor végét egyezményesen az 50. születésnapra teszik a demográfiában).

Kiszámításának eljárása a következő: Minden egyes családlapon megállapítjuk, hogy az anya 15 és 49 éves kora (vagyis 50. születésnapjának elérése előtt) ötévenkénti bontásban hány hónapot élt házasságban, és ugyanezekben az ötéves időszakokban hány gyermeket szült. Például a II. ábrán szereplő család esetében:

Az anya életkora	Házasságban töltött hónapok száma	Szült gyermekek száma
15-19	4	-
20-24	60	2
25-29	60	2
30-34	60	1
35-39	60	1
40-44	60	-
45-49	60	-

II. Példa egy családlapra

BAGI SÁMUEL

Sz: 1794.10.10.
Ház.: 19 éves
Hal: 1856.8.19.
61 éves

Vajszló

BÖBÉK JÚLIA

Apa: Bőbék Sámuel
Anya: Tót Eszter
Sz: 1794.7.27.
Ház.: 20 éves
Hal: 1873.6.1.
78 éves

Hajadon
Vajszló

1815.1.25.

1856.8.19.

Gyermek neve	Születése	Anya kora	Int.	Házasság	Halál
1. Anna	1816.8.27.	22	19	.	.
2. Júlianna	1818.12.14.	24	28	1838.Pallag J.	1902.5.22.
3. János	1820.12.14.	26	23	1841.Szücs J.	.
4. Sámuel	1823.8.11.	29	34	.	1859.2.11.
5. Péter	1825.12.26.	31	27	.	.
6. József	1831.12.15.	37	72	.	1834.1.6.

Ezt követően összeadjuk a házas nők által a fenti korcsoportokban házasságban töltött hónapok számát és a szült gyermekek számát. Mivel a házas termékenység időbeli alakulását kívánjuk vizsgálni, célszerű ezt az összesítést tízéves házas kohorszónként elvégezni, tehát például az 1780-89-ben, 1790-99-ben, 1800-1809-ben és így tovább kötött házasságokon szereplő adatokat külön összegezni. Ha egy-egy tízéves kohorszból túlságosan kevés családlapunk van, akkor célszerű több ilyen tízéves kohorsz adatait összevonni. Korábban végzett magyar családrekonstrukciós vizsgálatokban például a következő összevonásokat alkalmazták:

1789-ig bezárólag kötött házasságok
1790-1819 között kötött házasságok
1820-1849 között kötött házasságok
1850-től 1895-ig (az állami anyakönyvezés bevezetéséig)
kötött házasságok.

A családlapokon szereplő adatok összegezését az 1. táblázatban megadott formában célszerű elvégezni. A táblázat a Vajszló református anyakönyv alapján az 1790-1799 közötti olyan házasságokra vonatkozóan összeállított táblázat négy sorát közli, ahol a menyasszony a házasságkötéskor 15-19 éves volt.

A táblázat alján az adatok alapján végzett számítás módszerét látjuk (természetesen csak erre a négy családlapra vonatkozóan). Először átszámítjuk a hónapokat évekre (12-vel osztva a hónapok számát), majd a született gyermekek számát elosztjuk az évek számával és a hányadost (az egyszerűség kedvéért) megszorozzuk ezerrel. Az így kapott számok tehát azt fejezik ki, hogy ezer házasságban töltött nőévre hány szülés jutott. (A mai népmozgalmi statisztikában számított hasonló arányszámok azt fejezik ki, hogy ezer házasságban élő nőre az adott évben hány szülés jutott.)

1. A korszpecifikus házas termékenységi arányszámok
kiszámításának alaptáblázata és módszere

A családlap sor-száma	A házasság éve	A nő életkora	Szült gyermek-szám	Korcsoport													
				15-19		20-24		25-29		30-34		35-39		40-44		45-49	
				h.	gy.	h.	gy.	h.	gy.	h.	gy.	h.	gy.	h.	gy.		
1.	1790	16	7	42	1	60	2	60	2	60	1	60	1	60	-	60	-
2.	1790	17	3	30	1	60	2	60	-	60	-	60	-	60	-	60	-
3.	1795	18	3	24	-	60	1	60	1	60	1	60	-	60	-	60	-
4.	1796	16	8	42	1	60	2	60	2	60	2	60	1	60	-	60	-
Összesen		67	21	138	3	240	7	240	5	240	4	240	2	240	-	240	-
A hónapok átszámítása évekre				11,5		20		20		20		20		20		20	
Korszpecifikus házas termékenységi arányszámok				3/11,5=		7/20=		5/20=		4/20=		2/20=					
				= 261		=350		=250		=200		=100		0		0	

Magyarázat a táblázat szövegéhez:

h. = a kérdéses életkorban házasságban élt hónapok száma.

gy.= a kérdéses életkorban szült gyermekek száma.

A házasságkötési életkor szerint külön-külön összeállított táblázatokat azután összegezzük minden házassági kohorszokra vonatkozóan, tehát például az 1790-1799 években megkötött házasságokra vonatkozóan és kiszámítjuk mindezen házasságokra együtt a korszecifikus termékenységi arányszámokat. Ha összeadjuk ezeket az arányszámokat (a 15-19 éves korcsoporttól a 45-49 évesig) és az így kapott összeget megszorozzuk öttel (mivel mindegyik arányszám öt évre vonatkozik), akkor megkapjuk az úgynevezett teljes házasság termékenységi arányszámot. Például az 1. táblázatban szereplő példa esetében:

korszecifikus házasság termékenysége	15-19 éves korban	261
"	20-24	350
"	25-29	250
"	30-34	200
"	35-39	100
"	40-44	0
"	45-49	0
	összesen	1161

teljes házasság termékenységi arányszám $1161 \times 5 = 5805$.

Mivel sok helyütt a hajadon nők átlagos házasságkötési életkora a 20. életév vagy annál több, a 15-19 éves korcsoport házasság termékenységi arányszámát viszonylag kevés házasság nőadataiból vagyunk kénytelenek kiszámítani. Ezért ez az arányszám néha nagyon erősen ingadozik, mivel erősen függ a kis esetszám miatt véletlenszerű hatásoktól. Ilyen esetben az időbeli vagy egyházközségek közötti összehasonlítás céljára helyesebb lehet csak a 20 és 49 év közötti teljes házasság termékenységi arányszámot kiszámítani. A fenti példában ez: $900 \times 5 = 4500$.

Mit tudhatunk meg a házasság korszecifikus arányszámokból? Értékük alapján következtethetünk arra, hogy mekkora lehetett a vizsgált népesség természetes termékenysége vagy hogy milyen mértékben fordult elő születéskorlátozás a vizsgált népességben. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy egy igen egészséges népességben, ahol sem tudatosan nem korlátozzák a termékenységet

sem olyan szokások nincsenek elterjedve (pl. hosszú szoptatás), amelyek azt csökkenthetik, a 20-29 éves nők nagyjából kétévenként, a 30-39 éves nők háromévenként szülnek, a 20 évesnél fiatalabb házas nők között ennél alacsonyabb a termékenység (3 évenként egy szülés), a 40-44 éves korcsoportban már csak egy szülésre szokott sor kerülni, a 45. születésnap után pedig már igen ritka a gyermekszülés. Ez azt jelenti, hogy a korspecifikus házas termékenységi együtthatók ebben a nagyon leegyszerűsített esetben a következők:

15-19 éves házas nőknél	333
20-24 "	500
25-29 "	500
30-34 "	400
35-39 "	400
40-44 "	200
45-49 "	0

Ebből a teljes házas termékenységi arányszám = $5 \times 2 \ 333 = 11 \ 665$
Tehát egy olyan nő, aki 15 éves korától 50. születésnapjáig házasságban élne, közel 12 gyermeket szülne.

A történeti demográfiában viszonyítási alapként használt hutterita termékenységi arányszámok ténylegesen nagyjából ilyen magasak (lásd a Függelék 1. táblázatot). Azért szokták a különböző történeti népességeknél megfigyelt tényleges arányszámokat a hutteritákéhoz viszonyítani, mert ez az Észak-Amerikában élő kis egyházi csoport egyrészt igen egészséges, másrészt a születéskorlátozás minden formáját szigorúan tiltja, ezért termékenységük igen magas.

Az a tény, hogy a vizsgált egyházközségben megfigyelt házas termékenységi arányszámok valamivel alacsonyabbak a hutteritákénál, még nem feltétlenül enged a születéskorlátozás előfordulására következtetni, ugyanis betegségek, rossz táplálkozás, különféle (nem a születéskorlátozás céljából követett) szokások, különösen a hosszú szoptatás lényegesen csökkenthetik a termé-

kenységet. Ezért csak akkor következtethetünk több-kevesebb bizonyossággal a születéskorlátozás kisebb fokú elterjedtségére, ha a teljes házassági termékenységi arányszám nem éri el a hutteritáknál megfigyeltnek a kétharmadát, vagyis körülbelül 8300-at. Ha pedig az arányszám nem éri el a 6500-at, akkor nagy valószínűséggel következtethetünk a születéskorlátozás elég nagyfokú elterjedésére. (Magyarországon 1985-ben 3889 volt a megfelelő arányszám.) Az 1. táblázat alapján számított fenti 5805 értékű teljes termékenységi arányszám tehát születéskorlátozásra mutat.

Ehhez a nagyon egyszerű "hüvelykujj szabályhoz" két megjegyzést kell fűzni:

1. A teljes házassági termékenységi arányszámból nem következtethetünk a nők által ténylegesen szült gyermekszámra (például 6500 nem jelenti azt, hogy egy nő átlagosan 6,5 gyermeket szül), mert a 15-49 éves nők elég jelentős része (természetesen társadalmanként nagyon eltérő része) nem él házasságban, mert később házasodik meg, vagy mert egyáltalán nem házasodik meg, vagy mert az 50. születésnap elérése előtt megözvegyül vagy elvált. A népesség reprodukciója szempontjából pedig az összes (házassági és nem-házassági) nőre jutó gyermekszám a lényeges tényező. (Ez 1985-ben Magyarországon 1831 volt, tehát egy nőre nem jutott átlagosan két szülés, hanem csak 1,8.) Az összes nőre vonatkozó teljes termékenységi arányszámot azonban nem tudjuk a családrekonstrukciós vizsgálat alapján meghatározni.

2. A születéskorlátozás előfordulásának vizsgálatánál a termékenységi mutatók más jellemzőit is figyelembe kell venni. Ezekkel az alábbiakban fogunk foglalkozni.

A házassági korszpecifikus termékenységi arányszámok görbéjének alakját tekintik egyes szerzők a születéskorlátozás előfordulása vagy elő nem fordulása egyik bizonyítékának. Szerintük ha a termékenységi arányszámok a 20-24 éves korcsoportban megfigyelt csúcsponttól csak lassan kezdenek csökkenni és csupán a 40. születésnap után gyorsul fel a csökkenés (vagyis a görbe domború), akkor valószínűleg nem fordul elő születéskor-

látózás. Ezzel szemben ha a huszas életévekben jelentkező csúcs után gyorsan indul meg a csökkenés (vagyis a görbe homorú), akkor születéskorlátozásra lehet következtetni, mert az ilyen alakú görbe azt jelzi: a kívánt gyermekszám eléréséig nem korlátozták a születések számát, de annak elérése után nagyon határozottan korlátozzák. Ezen alapul a Coale által javasolt m index is (Coale, Trussel, 1974, 1978). Ezt a házas korszpecifikus termékenységi arányszámokból számítják, meglehetősen bonyolultan. Ha egy mai fejlett ország korszpecifikus házas termékenységi görbét megnézzük, az valóban igen erősen homorú, mert a kívánt születeket a házaspárok a házasság első éveire szokták tervezni, és a kívánt gyermekszám elérése után nagyon eredményesen korlátozzák a termékenységet. Ez azonban nem szükségképpen jellemezte a történeti népeiségek születéskorlátozását, különösen Magyarországon. Hölbling Miksa baranyavármegyei orvos például az ormánsági egykérőlt adott kitűnő leírásában (1845) azt írta, hogy a 19. század első felében az ormánsági nők a házasság első éveiben is igyekeztek elkerülni a szülest. Nem tudjuk, hogy ennek mi volt az oka, vajon a rendelkezésükre álló fogamzástátlási módszerek kisebb hatékonysága vagy az a szándék, hogy addig kerüljék el a szülest, amíg a házaspár egyik tagjának szüleivel egy fedél alatt laktak. Az ormánsági házas termékenységi görbék minden esetre nem igazán homorú alakúak, noha a születéskorlátozás elterjedt alkalmazása bizonyított tény.

A szakirodalomban javasolt másik módszer a különböző életkorokban házasságot kötött nők házas termékenységi arányszámait hasonlítja össze azonos korcsoportban. Ez a módszer azon a megfontoláson alapul, hogy a később házasodott nők termékenysége azonos életkorban magasabb, mivel kevésbé korlátozzák a termékenységüket, mint a fiatalabb korban házasodott, tehát már hosszabb ideje házas nőké, mert az utóbbiak jobban megközelítették vagy már elérték kívánt gyermekszámukat, ezért határozottabban korlátozzák a termékenységüket. Eszerint ha például a 25-29 éves korban mutatott termékenység magasabb a 20-24 éves korban házasodott nőknél, mint a 15-19 éves korban házasodottaknál, akkor a születéskorlátozás előfordulására lehet következ-

tetni.

Például a franciaországi Sainghin-en-Mélantois egyházközségben 1690 és 1739 között kötött házasságokban a korszpecifikus házasság termékenységi mutatók nem magasabbak a 25-29 éves korban házasodott nők között, mint a 20-24 éves korban házasodottak között (Deniel, Henry, 1965), ezért valószínűleg nem fordult elő születéskorlátozás:

A nő életkora a házasságkötéskor	Az ezer házasság nőévre jutó születések száma					
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
	éves korban					
20-24 éves	512	523	453	422	247	20
25-29 éves	.	517	388	350	171	44

Ezzel szemben a Vajszlón 1821 és 1850 között kötött házasságokban a 20-24 éves korban házasodott nők mutatói azonos életkorban határozottan magasabbak, tehát a születéskorlátozás elterjedt gyakorlatára lehet következtetni:

A nő életkora a házasságkötéskor	Az ezer házasság nőévre jutó születések száma						
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
	éves korban						
15-19 éves	306	343	303	281	176	135	21
20-24 éves	.	378	322	226	222	150	85

Később azonban ezt a kritériumot javasló Henry maga vonta kétségbe annak feltétlen alkalmazhatóságát, mert azt találta, hogy feltételezhetően születéskorlátozást nem alkalmazó népességben is magasabb a későbbi életkorban házasodó nők házasság termékenysége (Henry, Houdaille, 1973). Ennek több oka lehet, mint a házasság folyamán (a szülések következtében) bekövetkező sterilizáció, a közösülési gyakoriság csökkenése a házasságtartam növeke-

désével, de azt sem zárhatjuk ki teljesen, hogy a feltételezet-
ten nem-születéskorlátozó népelességekben mégis előfordult bizo-
nyos fokú születéskorlátozás a házasság későbbi éveiben, több
gyermek születése után.

A házas termékenységi arányszámokat kiszámíthatjuk
házasságtartam szerint, vagyis megállapíthatjuk, hogy a házasság
első öt évében, második öt évében és így tovább hány születés ju-
tott 1000 nőévre. Ezeket az arányszámokat is célszerű a házasság-
kötéskori életkora szerint részletezni, mint a Sainghin-en-Mélan-
tois-ban 1740 és 1769 között kötött házasságok adatai alapján
készített alábbi táblázat bemutatja (Henry, 1980):

A nő életkora a házasságkötéskor	Az ezer házas nőévre jutó születések száma a házasság						
	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34
	évében						
15-19	475	464	293	280	174	41	0
20-24	416	349	291	206	48	9	
25-29	455	343	201	61	0		
30-34	339	220	19	0			
35-39	273	0	0				

A táblázatból láthatjuk, hogy a termékenység a házasság későbbi
éveiben természetesen csökken. Ennek egyik oka az életkor előre-
haladása, további okait is lehet azonban sejteni (amelyeket fent
említettünk), mert a fiatalabb életkorban kötött házasságokban
azonos házasságtartam mellett alacsonyabb a termékenység.

A családlapok termékenységi információinak másik fel-
dolgozási módszere az intervallumok kiszámítása. Az első inter-
vallumnak nevezzük a házasságkötés és az első szülés közötti időt
hónapokban kifejezve, a második intervallum az első és második
szülés között eltelt idő stb. Az átlagos intervallumokat is ter-
mészetesen külön-külön számítsuk ki a különböző házassági kohor-
szokra vonatkozóan.

2. Az átlagos szülési intervallumok kiszámításának alaptáblázata és módszere

A család- lap sor- száma	A há- zasság éve	A nő élet- kora	Szült gyer- mek	1	2	3	4	5	6	7	8
				intervallum, hónap							
1.	1790	16	7	36	12	36	26	30	70	33	.
2.	1790	17	3	24	38	15
3.	1795	18	3	29	64	57
4.	1796	16	8	24	24	31	36	30	33	19	33
Összesen		67	21	113	138	139	62	60	103	52	33
Átlagos intervallum				33	35	35	31	30	52	26	33

Továbbá először külön számítsuk ki egy-egy házassági kohorszon belül a különböző életkorokban házasodott nők átlagos szülési intervallumait (mivel a később házasodottak intervallumai hosszabbak, ha nem fordul elő tudatos születéskorlátozás) és azután adjuk össze az egy házassági kohorszra vonatkozó adatokat és számítsuk ki az egész házassági kohorszra vonatkozó átlagos intervallumokat.

Kiemelendő, hogy:

1. azokat a születeket, amelyekre a házasságkötés után 0-7 hónapban, tehát a 8. hónap előtt került sor, ne vegyük figyelembe az első intervallum kiszámításánál, mert minden bizonnyal (egészen korai koraszüléstől eltekintve) a házasság előtti megtermékenyülés történt. (Ha beszámítanánk őket az első intervallum kiszámításába, indokolatlanul megrövidítenénk annak átlagos értékét.)

2. az ikerszületeket egy szülésként vegyük figyelembe (ellentétben a korszpecifikus termékenység kiszámításánál, ahol a kettős iker születést két születésként vesszük figyelembe stb.).

Mit tudhatunk meg az intervallumokból?

Mindenek előtt a hosszabb intervallumok arra engednek következtetni, hogy születéskorlátozást alkalmazhattak. Például a 18. században Crulai normandiai egyházközségben, ahol Gautier és Henry (1958) szerint nem fordult elő születéskorlátozás, és Vajszlón és Besencén az 1821 és 1850 között kötött házasságokban, ahol a születéskorlátozás bizonyítottan vehető, az első négy intervallum a következő volt:

	1	2	3	4
	intervallum; hónap			
Crulai	17	22	25	27
Vajszló és Besence	35	48	50	45

Következtetéseinkben azonban óvatosaknak kell lennünk. Az első intervallumok rövidezsége nem okvetlenül enged a születéskorlátozás

teljes hiányára következtetni, csupán arra, hogy az első néhány szülés megtörténtéig nem alkalmaztak születéskorlátozást. (A mai magyar házasságok jelentős részében is igen rövid az első két intervallum, mert csak a kívánt két gyermek megszületése után alkalmaznak születéskorlátozást.) A magasabb rendszámú (például hatodik, hetedik stb.) intervallumok rövidege szintén nem jelenti azt, hogy az adott népességben nem fordul elő születéskorlátozás, csupán azt, hogy azokban a családokban, ahol hatodik, hetedik stb. gyermek születik, nem alkalmaznak születéskorlátozást; a születéskorlátozó családok megállhatnak ennél kisebb gyermekszámnál.

A házasságkötés után 0-7 hónapra született gyermekek arányát az első gyermekek között szokták a házasság előtti megtermékenyülés arányának venni és ennek alapján szoktak arra következtetni, hogy mennyire volt megengedett, elfogadott a nemi kapcsolat létesítése a házasságkötés előtt.

Az utolsó intervallum hosszát szokták néha a születéskorlátozás előfordulása egyik kritériumának tekinteni. Ha ez az intervallum sokkal hosszabb a megelőzőknél, akkor - e gondolatmenet szerint - születéskorlátozás fordult elő, mert ez az utolsó szülés már a házaspár akarata és az alkalmazott születéskorlátozás ellenére történt.

Az utolsó szülés korévét hasonlóképpen szokták a születéskorlátozás vizsgálatára használni. Ha ez a korév alacsony (sokkal 40. éves kor előtt van) akkor feltételezik a születéskorlátozás előfordulását, mivel kevésbé valószínű, hogy harmincas éveiben sok házas nő már terméketlenné válna. Ezt a vizsgálatot azonban természetesen azokra a nőkre kell korlátoznunk, akik 50. születésnapjukig (vagy legalább 45. születésnapjukig) házasok maradtak.

Végül az intervallumok hosszúsága felhasználható annak vizsgálatára, hogy hosszasan szoptatták-e a csecsemőket. Tudott tény, hogy egyes népességekben a gyermekeket egy éves korukon túl is szoptatták, máshol csak egészen rövid ideig, néhány hóna-

pig szoptatták. Az ilyen népességek születési intervallumai igen határozottan különböznek: a hosszasan szoptatók átlagos intervallumai sokkal hosszabbak, mint a nem-szoptatóké. Ennek magyarázata, hogy a szoptatás általában (de nem szükségképpen mindenkinél) meghosszabbítja a szülés utáni terméketlen időszakot. Nem lehet kizárni, hogy történeti népesség csoportok tisztában voltak a szoptatás ilyen hatásával és tudatosan alkalmazták a gyors új megtermékenyülés elkerülésére. A hosszú szoptatás fő indoka azonban valószínűleg az volt, hogy ezek a régmúltban élő népességek nagyon jól tudták, hogy szoptatás mennyire nagy védelmet nyújt a csecsemőknek a betegségekkel szemben, mennyire megnöveli életbenmaradásuk esélyét.

Általában nincsenek egyéb forrásból származó adataink a vizsgált népesség szoptatási szokásairól vagy bizonytalanok az ismereteink. Az intervallumok vizsgálata azonban támpontot nyújt a szoptatás elterjedtségének megítéléséhez. Ha ugyanis a csecsemő meghalt, akkor a szoptatás nyilvánvalóan véget ért. Ha a csecsemő halála után az anya lényegesen rövidebb időn belül termékenyült meg, mint amikor a csecsemő életben maradt, akkor arra következtethetünk, hogy a csecsemőket szoptatták. Összehasonlításuként jelezzük, hogy Tourouvre-au-Perche-ben a 17-18. században 9 hónap különbséget mutattak ki az életben maradó előző csecsemőt és a következő szülés előtt meghalt csecsemőt követő szülés intervallumban (Charbormeau, 1970).

A gyakorlatban háromféle intervallumot különböztethetünk meg ebből a szempontból:

1. olyan intervallum, amelynél tudjuk, hogy az előző gyermek életben volt a következő gyermek születésekor (mert adatunk van későbbi haláláról vagy házasságkötéséről),

2. olyan intervallum, amelynél tudjuk, hogy az előző gyermek meghalt a következőnek születése előtt (mert megtaláltuk halálozásának bejegyzését az anyakönyvben a következő gyermek születésének időpontja előtt),

3. olyan intervallum, amelynél nem tudjuk, hogy az elő-

zõ gyermek életben maradt-e vagy meghalt (mert semmilyen bejegyzést sem találtunk róla az anyakönyvben a születését követően).

A 3. típusú intervallumokat figyelmen kívül kell hagynunk. Az 1. és 2. típusúakat hasonlíthatjuk össze. Henry (1980) azt ajánlja, hogy az életben lévő és az elhunyt csecsemő születését követő intervallumokat külön-külön hasonlítsuk össze a 2, 3, 4 stb. gyermekszámú családokban, mert a nagyobb gyermekszámú családokban - szoptatástól függetlenül - nagyobb szokott lenni a csecsemő- és gyermekhalandóság és természetesen rövidebbek az intervallumok.

Végül a családlapok alapján megvizsgálhatjuk egyszerűen, hogy átlagosan hány gyermek született a vizsgált népességhez tartozó családokban, és hogyan oszlottak meg a családok a szült gyermekszám szerint.

Természetesen érdekes lenne azt is vizsgálni, hogy családonként hány gyermek maradt életben a felnőttkor eléréséig vagy a házasságkötésig. Ezt azonban többnyire nem tudjuk megtenni, mert néhány gyermeket "elvesztünk", vagyis nem találunk semmilyen további bejegyzést róluk az anyakönyvekben. Ennek oka lehet, hogy a gyermek meghalt, de halálát elmulasztották az anyakönyvbe bejegyezni, de lehet az is, hogy megérte a felnőttkort és más faluba házasodott, oda ment lakni.

A családonkénti átlagos gyermekszám természetesen függ az átlagos házasságkötéskori életkortól, az átlagos házasságtartamtól (az 50. születésnap előtti megözvegyülés és elhalálozás gyakoriságától), valamint a születéskorlátozástól és egyéb tényezőktől.

Ezért indokolt lehet külön vizsgálni azokat a házasságokat, amelyek a feleségnek 50. vagy legalább 45. születésnapjáig fennáltak és külön-külön vizsgálni a szült gyermekek számát a házasságkötéskori életkor és/vagy a házasságtartam szerint. Ha az azonos életkorban házasodott nők született

gyermekszáma kohorszról kohorszra csökken, ez mindenesetre arra enged következtetni, hogy elterjedt a születéskorlátozás. Például Vajszlón és Besencén az 1747-1790-ben 20-24 éves korban házasodott nők átlagos gyermekszáma 6,0 volt, az 1851-1895-ben házasodottaké pedig 2,8. Ezt elfogadhatjuk a születéskorlátozás elterjedésének bizonyítékaként.

Érdekes a hasonló házasságtartamú nők gyermekszám szerinti megoszlását is vizsgálni. Ha a népességben nincsenek születéskorlátozást alkalmazó házaspárok, akkor az eloszlás nagyjából normális lesz, vagyis egy csúcsértéke lesz és onnan két irányban egyformán csökken a gyakoriság. Vajszlón és Besencén viszont az 1747 és 1790 között kötött házasságok kétcsúcsú eloszlást mutattak a gyermekszám szerint. Az egyik csúcs a 4 gyermekes családoknál, a másik a 7-8 gyermekeseknél volt. Ez körülbelül megfelelt - a korabeli halandósági viszonyok közt - a 2 és a 4 életben maradó gyermekes család típusnak. Az előbbieket tekinthetnénk születéskorlátozóknak, az utóbbiakat születéskorlátozást nem, vagy legfeljebb alig alkalmazóknak. Hozzá kell tenni, hogy a "születéskorlátozók" e családok között még lényeges kisebbségben voltak. Az 1791 és 1820 között kötött házasságokban azonban már csak egy csúcsérték van a 3-4 gyermekes családoknál és kisebbséggé váltak a 7 és többgyermekesek. Az 1851 és 1895 között házasodott családokban pedig már csak elvétve találunk 7 és többgyermekest. A gyermekszám szerinti eloszlás tehát szemléltetni látszik, hogyan terjedt el a születéskorlátozás.

Eddig a családlapok statisztikai feldolgozásának módszereit, az azoknak alapján levonható következtetéseket tárgyaltuk, különös tekintettel arra, hogyan lehet felderíteni a születéskorlátozás előfordulását. Természetes azonban, hogy a családrekonstrukciót végző kutató elmélyed az egyes családlapok tanulmányozásában is.

Nézzük meg az 1-2. táblázatban feldolgozott négy család példája alapján, milyen információkat nyújtanak az egyes családlapok.

Az 1.sz. családlapon szereplő házaspár 7 gyermeknek adott életet, a szülések a különböző életkorokban nagyjából olyan gyakorisággal követték egymást, mint az a természetes termékenység érvényesülése esetén történni szokott. Különösen rövid a 2. intervallum, különösen hosszú a 6. intervallum (de az utolsó ismét rövid). Azt feltételezhetnénk, hogy az 5. és 6. szülés között spontán abortusz vagy betegség fordult elő. Az utolsó szülésre a 36. éves életkorban került sor. Feltételezhetjük, hogy 7 szülés után az asszony terméketlenné vált, de azt sem zárhatjuk ki, hogy a házaspár nem kívánt több gyermeket, ezért születéskorlátozáshoz folyamodott, amit eddig valószínűleg nem tett.

A 2. családlapon szereplő házaspárnak a feleség 24. éves koráig 3 gyermeke született, viszonylag rövid intervallumokkal, ezt követően azonban nem született további gyermek. Ismét csak találgathatjuk, hogy ennek oka a korai terméketlenné válás vagy a születéskorlátozás nagyon határozott alkalmazása volt.

A 3. családlapon szereplő házaspár szintén 3 gyermeket hozott világra, de már a második és a harmadik szülés is olyan hosszú intervallum után történt, hogy erősen gyaníthatjuk a születéskorlátozás alkalmazását. Ezért valószínűnek látszik, hogy az a tény, hogy a feleség 31. éves életkora után már nem szült újabb gyermeket, szintén a születéskorlátozás eredménye volt.

A 4. családlapon szereplő 8 gyermekes család esetében viszont semmi sem enged arra következtetni születéskorlátozásra egészen az utolsó gyermek szüléséig a feleség 36 éves korában. Azt ismét nem tudjuk megmondani, hogy ezt követően miért nem született több gyermek.

Az egyes családok történetének tanulmányozása tehát közelebb vihet annak megértéséhez, hogy mi történt a valóságban (ebben az esetben látható, hogy: születéskorlátozók és nem-születéskorlátozók éltek egymás mellett). Nagyszámú családlap statisztikai feldolgozása alapján azonban lényegesen megbízhatóbb következtetéseket vonhatunk le.

A családrekonstitúciós módszer a halandóság vizsgálatában képes a legkevesebb többletinformációt adni a nem-nominatív feldolgozáshoz viszonyítva. Ennek oka, hogy 1. a halálozások bejegyzése szokott a legpontatlanabb lenni, ezért sok személyről (elsősorban gyerekekről), aki a családlapokon szerepel, nem tudjuk megállapítani, hogy mikor halt meg, 2. a halálozási arányszámok kiszámításához szükségünk van annak ismeretére, hogy hány személy közül haltak meg azok, akiknek haláláról információnk van, ilyen összes népességszámot pedig a családrekonstitúció alapján nehéz megállapítani, 3. csupán a családlapokon szereplők halandóságát tanulmányozhatjuk, ezek pedig biztosan nem képviselik arányosan az egyházközség teljes népességét (például majdnem biztos, hogy a házatlan zsellérek tényleges arányuknál kisebb számban szerepelnek a rekonstituált családok között, márpedig az ő halandóságuk minden valószínűség szerint rosszabb a jobbágyparasztokénál).

Igen előnyös lenne a csecsemő- és gyermekhalandóságot a családlapok alapján tanulmányozni, tehát megállapítani, hogy az azokon szereplő megszületett csecsemők közül hányan haltak meg 1 éves koruk elérése előtt, hányan haltak meg 1 éves korban (a 2. születésnap elérése előtt) és így tovább. Mivel azonban legtöbbször magasabb sorszámú gyermek további életéről semmi tudomásunk sincsen, ilyen feldolgozást nem ajánlatos elvégezni, mert az ismeretlen adatok igen nagy torzítást vagy bizonytalanságot visznek az eredményekbe. Elvégezhetünk ilyen elemzést, ha van valamilyen teljes népesség összeírásunk az egyházközségről, amely feltünteti az életkorokat. Ebben az esetben ugyanis meg tudjuk állapítani, hogy az 1, 2, 3, 4 stb. évvel korábban született gyermekek közül hányan éltek az összeírás évében. (A felnőttkor elérése előtt a gyermekek nem költöztek el szülői családjuk nélkül.)

A családlapokon szereplő feleségek és férjek halandóságát viszont vizsgálhatjuk a következő módszerrel. Kiindulunk azokból (mindig külön a férfiakból és a nőkből), akik a család-

lapokon szerepelnek és egy adott életkort megérték. Legcélyszerűbb a 30. születésnapjukat megért feleségekből és férjeből kiindulni. (Azért érdemes a 30. életévet választani, mert a családlapokon szereplő legtöbb nő és férfi ezelőtt házasodott, ezért nem veszítünk sok információt a választott életévnél idősebb korban házasodottak miatt.) Ezután feljegyezzük, hogy mindegyikük hány éves korában halt meg és ennek alapján olyan táblázatot állítunk össze, amely kimutatja, hogy 35, 40, 45 stb. éves születésnapjukig hányan voltak még életben. Az így kapott nyers adatok elemzhetőbb alakra hozása érdekében 100-nak vesszük a 30. éves korban lévő kiinduló népesség számát és százalékos alakban adjuk meg, hogy közülük hányan érték meg 35, 40, 45 stb. éves születésnapjukat. A 3. táblázat a Vajszlón és Besencén 1747-1790-ben házasodott nők ilyen "életbenmaradási rendjét" mutatja be. 149 ilyen nőről volt adatunk, közülük például 114, vagyis 77 % érte meg 50. születésnapját és 11, vagyis 7 % a 80. születésnapját.

3. A felnőtt halandóság vizsgálatának alaptáblázata és a továbbélési rend kiszámításának módszere

Életkor	Tényleges esetszám	Továbbélési rend, 30 éves korban életben lévők = 100
30 éves korban életben lévő megfigyelt házas nők	149	100
35.)	142	95
40.)	131	88
45.)	121	81
50.)	114	77
55.)	103	69
60.) születésnapját megérte	88	59
65.)	63	42
70.)	36	24
75.)	21	14
80.)	11	7
85.)	5	3
90.)	0	0

(Összehasonlításképpen az 1985. évi magyar női halandósági tábla szerint a 30. éves nők közül 95 % éri meg 50. és 41 % a 80. születésnapját.)

Továbbá a megfigyelt (30 éves korukban házas) személyek halálozási életkorának átlagolása alapján (30 évvel csökkentve az átlagos halálozási kort) megkaphatjuk, hogy egy 30 éves nő, illetve férfi átlagosan milyen hosszú további életre számíthatott, demográfiai szaknyelven kiszámítjuk a "30 éves korban várható átlagos élettartamot". Ennek és a nem-nominatív feldolgozás alapján megállapított csecsemőhalandóságnak alapján a különféle modell halandósági tábla gyűjtemények (például Coale, Demény, 1966) segítségével megbecsülhetjük az összes halandósági tábla mutatókat.

9. A más adatforrásokkal kombinált feldolgozások

A családrekonstrukció által nyújtott elemzési lehetőségek igen nagy mértékben bővülnek, ha a vizsgált egyházközségről más olyan adatforrások is találunk, amelyek statisztikai módszerekkel feldolgozhatók, és ha az anyakönyvben és más forrásokban egy családra vonatkozóan szereplő adatok összekapcsolhatók. Ilyen adatforrások: a különféle népszámlálások és gazdasági összeírások. Az összekapcsolás azt jelenti, hogy megtaláljuk a családlapunkon szereplő családot a népszámlálásban és az adóösszeírásban, ennek alapján meg tudjuk például állapítani, hogy milyen háztartásformában élt a család (szülőkkel, testvérekkel együtt, vagy külön), mi volt a családfő társadalmi helyzete és foglalkozása, mekkora birtokon gazdálkodott, mekkora állatállománya volt.

Az adatforrások összekapcsolása segítségével többek között a következő elemzéseket végezhetjük el:

1. Ellenőrizhetjük az anyakönyv pontosságát, mert a népszámlálásban szereplő személyek születési, házasságkötési bejegyzéseit megkereshetjük az anyakönyvben, illetve az anyakönyv szerint az egyházközségben élő személyeket, elsősorban gyermekeket megkereshetjük az összeírásban.

2. Megvizsgálhatjuk, hogy a különféle társadalmi helyzetű, foglalkozású, gazdasági erejű, különféle típusú háztartásokban élő családok házassági szokásai, gyermekszáma és halandósága különbözik-e egymástól (lásd például Andorka, Balázs-Kováts, 1984).

Az utóbbinak azért lenne különös fontossága, mert sejthetjük, hogy társadalmi rétegenként elég lényeges különbségek voltak a demográfiai viselkedés és a halandóság tekintetében. Valószínű, hogy a születéskorlátozás a jobbágyparasztok, esetleg a már némileg felaprózódott birtokú jobbágyparasztok

között indult meg. Nagyon valószínű az is, hogy a szegényeknek, elsősorban a házatlan zselléreknek a halandósága sokkal rosszabb volt, mint a jómódubbaké. Megbízható ismereteink ezekről a differenciákról azonban csak a 19. század legvégétől vannak.

Még előnyösebb, ha több időben egymást követő népesség összeírást és/vagy gazdasági összeírást sikerül találunk, mert ebben az esetben azt is vizsgálhatjuk, hogy a demográfiai események (például a kisebb vagy nagyobb gyermekszám vagy az egyik szülő elhalálása) hogyan befolyásolták a háztartásszerkezetet és a család gazdasági helyzetét.

Az ilyen elemzési lehetőségek annyira változatosak, hogy ebben a módszertani kézikönyvben nem vállalkozhatunk teljeskörű leírásukra, csak utalhatunk az elemezhető kérdéskör szélességére és érdekességére.

Idézett szakirodalom

- Acsádi György-Nemeskéri János, 1970, History of human life span and mortality. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Andorka Rudolf, 1970, Születésszabályozás az Ormánságban a XVIII. század vége óta. Demográfia. 1970. 1-2.sz. 73-85.p.
- Andorka Rudolf, 1975, Az ormánsági születéskorlátozás története. Valóság. 1975. vol.18.no.6.45-61.p.
- Andorka Rudolf, 1981, A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (XVIII-XIX.század). Ethnographia.vol.52.no.1. 94-110.p.
- Andorka Rudolf, 1984, Pócsmegyer népesedési viszonyai 1744-1895. Történeti Statisztikai Tanulmányok.no.5. Budapest. KSH Könyvtár. 39-68.p.
- Andorka Rudolf-Balázs-Kováts Sándor, 1984, A háztartás összetétel típusai és változásai (Sárpilis, 1792-1804). Ethnographia. vol.45.no.2.177-241.p.
- B.Lukács Ágnes, 1975, A XIX. századi anyakönyvek reprezentatív felvétele. Statisztikai Szemle.vol.53.no.6.648-654.p.
- Braudel,F., 1979, Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle. Tome 1. Les structures du quotidien: le possible et l'impossible. Paris. Armand Colin.
Magyar kiadása: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII. század. A mindennapi élet: a lehetséges és a lehetetlen. Budapest. Gondolat. 1985.
- Charbonneau, H., 1975, Vie et mort de nos ancetres. Montréal. Presses de l'Université de Montréal.
- Charbonneau,H., 1970, Tourouvre-au-Perche aux XVII^eet XVIIIe siècles. Étude de démographie historique. INED Travaux et Documents. no.55.
- Coale,A.J.- Demény,P., 1966, Regional life tables and stable populations. Princeton, Princeton University Press. 871 p.

- Coale, A.J.-Trussel, T.J., 1974, Model fertility schedules: variations in the age structure of childbearing in human populations. Population Index.vol.40.no.20. 185-258. Erratum.Population Index.vol.41.no.1.572 p.
- Coale, A.J.-Trussel, T.J., 1978, Technical note: finding the two parametres that specify a model schedule of marital fertility. Population Index.vol.44.no.2.203-213.p.
- Coale, A.J.-Watkins, S.C., 1986, The decline of fertility in Europe. Princeton. Princeton University Press.
- Dányi Dezső, 1965, Városi háztartások és családok a 18. század végén. Győr 1787. In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1963-64. Budapest. KSH Könyvtár. 73-109.p.
- Dányi Dezső-Dávid Zoltán, 1960, Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787. Budapest.KSH.
- Dávid Zoltán, 1963, A történeti demográfiai források értékelésének kérdései. Demográfia. 1963. 4.sz. 515-525.p.
- Demény, P., 1965, Estimation of vital rates for populations in the process of destabilization. Demography. vol.2. 516-530.p.
- Deniel, R.-Henry, L., 1965, La population d'un village du Nord de la France, Sainghin-en-Mélantois. Population. vol.20. no.4. 563-602.p.
- Dupaquier, J., 1984, Pour la démographie historique. Paris. PUF.
- Flinn, M., 1981, The European demographic system 1500-1820. Brighton. Harvester Press.
- Fleury, M.-Henry, L., 1965, Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Paris. INED.
- Gautier, E.-Henry, L., 1958, La population de Crulai paroisse normande. INED Travaux et Documents.no.26.
- Hajnal, J., 1965, European marriage patterns in perspective. In: Glass, D.V., Eversley, D.E.C.szerk., Population in History. London. Edward Arnold. 101-143.p.

- Henry, L., 1956, Anciennes familles genevoises. INED Travaux et Documents.no.26.
- Henry, L., 1972, Fécondité des mariages dans le quart sud-ouest de la France de 1720 a 1829. Annales E.S.C. vol.27.no.3. 612-640.p.
- Henry, L., 1978, Fécondité des mariages dans le quart sud-est de la France de 1670 a 1829. Population.vol.33.no.4-5. 855-883.p.
- Henry, L., 1980, Techniques d'analyse en démographie historique. Paris. INED.
- Henry, L., 1985, Voeux pour le XXIe siècle. In: International Population Conference, Florence 1985. vol.1. Liege. IUSSP. 47-58.p.
- Henry, L.- Houdaille, J., 1973, Fécondité des mariages dans le quart nord-ouest de la France de 1670 a 1829, Population vol. 28.no.4-5. 873-924.p.
- Houdaille, J., 1976, Fécondité des mariages dans le quart nord-est de la France de 1670 a 1829. Annales de Démographie Historique. 341-392.p.
- Klinger András és munkatársak, 1972, 1973, 1974, 1975, é.n., 1979, 1980, 1984. A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. Budapest. KSH.
- Klinger András, 1980, A megyék termékenységi arányai az utolsó 150 évben. Statisztikai Szemle. vol.58.no.1. 74-85.p.
- Klinger András és munkatársak, 1981, A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1920 Burgenland. Budapest.KSH.
- Kovacsics József, szerk., 1957, A történeti statisztika forrásai. Budapest. KJK.
- Kovacsics József, szerk., 1963, Magyarország történeti demográfiája. Budapest. KJK.
- Kovacsics József, 1972, Quelques problemes dans les recherches de la démographie historique en Hongrie. Annales de Démographie Historique 1972. 319-322.p.

- Kováts Zoltán-Cs. Tóth Péter, 1962, Csurgói jobbágy-családok demográfiai viszonyai (1720-1850). Történeti Statisztikai Évkönyv 1961-62. Budapest, KSH Könyvtár 48-89.p.
- Mitterauer, M., 1983, Ledige Mütter. Zur Geschichte der unehelicher Geburten in Europa. München.
- KSH, 1969, A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968. Budapest. KSH.
- Laslett, P. -Osrterveen, K.-Smith, R.M., szerk., 1980, Bastardy and its comparative history. London. Edward Arnold.
- Moess Alfréd, 1972, Velem népessége 1711-1895. Vasi Szemle. vol.26.no.2. 277-286.p.
- Moess Alfréd, 1973, Baranya megyei községek történeti demográfiája Kézirat.
- Nemeskéri, J.-Lengyel, I., 1963, Neue biologische Methoden in der Rekonstruktion der historischen Populationen. MTA Biol.Tud.Oszt.Közl.6.k. 33-357.p.
- Wallerstein, I., 1974, The modern World-System. Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century. New York. Academic Press. Magyar kiadása: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest. Gondolat. 1983.
- Wallerstein, I., 1980, The modern World-System II. Mercantilism and the consolidation of the European World-Economy 1600-1750. New York. Academic Press.
- Willigan, J.D.-Lynch, K.A., 1982, Sources and methods of historical demography. New York. Academic Press.
- Wrigley, E.A.-Schofield, R.S., 1981, The population history of England 1541-1871. London. Edward Arnold.
- Wrigley, E.A.-Schofield, R.S., 1983, English population history from family reconstitution: summary results 1600-1799. Population Studies. vol.37.no.2. 157-184.p.

FÜGGELÉK

A magyar családrekonstrukciós vizsgálatok néhány eredménye

1. Korspecifikus házasságtermékenységi arányszámok

Falv	A házasságkötés éve	Családlapok száma	Az 1000 házasságkötésre jutó születések száma						
			15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Alsónyék és Sárpilis	1759-1789	53	223	356	281	242	216	105	20
	1790-1819	251	161	262	206	135	93	42	7
	1820-1849	197	181	239	222	146	82	32	10
	1850-1880	46	218	240	96	76	76	57	0
Vajszló és Besence	1746-1789	79	251	343	308	273	184	141	49
	1790-1819	115	257	275	246	200	151	64	16
	1820-1849	99	211	251	219	173	115	30	7
	1850-1886	99	226	236	157	116	31	12	0
Pócsmegyer	1762-1789	108	271	343	308	265	197	58	3
	1790-1819	133	287	335	336	272	214	99	21
	1820-1849	154	313	346	343	320	223	112	9
	1850-1893	185	218	341	260	240	171	61	11
Átány	1730-1789	216	250	339	320	287	202	117	44
	1790-1819	380	227	321	322	263	209	113	18
	1820-1849	446	168	317	317	270	219	113	23
	1850-1879	288	211	325	321	304	240	157	8
Hutteriták			300	550	502	447	406	222	61

2. Teljes házasságkötési együttható 20-29 éves korban, átlagos gyermekszám és a nők átlagos házasságkötési életkora

Falu	A házasságkötés éve	Teljes termékenységi arányszám 20-49	Átlagos gyermekszám	A nők átlagos házasságkötési életkora
Alsónyék és Sárpilis	1759-1789	6100	5,69	19,0
	1790-1819	3725	3,66	19,4
	1820-1849	3655	2,98	19,4
	1850-1880	2725	1,93	17,5
Vajszló és Besence	1746-1789	6490	6,38	18,7
	1790-1819	4760	4,60	19,7
	1820-1849	3975	3,55	19,7
	1850-1886	2760	2,69	19,9
Pócsmegyer	1762-1789	5870	4,74	21,9
	1790-1819	6385	5,01	22,4
	1820-1849	6765	4,82	23,3
	1850-1893	5420	3,45	22,5
Átány	1730-1789	6545	5,68	20,7
	1790-1819	6330	4,62	21,8
	1820-1849	6295	4,33	21,9
	1850-1879	5775	2,62	22,8

3. Csecsemőhalandóság

Falu	Időszak	Egy évesnél fiatalabb halott jut 1000 újszülöttre
Vajszló és Besence	1777-1790	197
	1801-1820	282
	1821-1850	260
	1850-1890	135
Alsónyék	1791-1820	198
	1821-1850	278
	1851-1890	215
Sárpilis	1779-1790	204
	1791-1820	179
	1821-1850	188
Pócsmegyer	1765-1775	181
	1821-1850	204
	1851-1895	241
Átány	1780-1819	173
	1820-1849	201
	1850-1889	232

4. A 30 éves korukban még várható átlagos
élettartam (a 30 éves korukban házas családi állapotú
férfiaknál és nőknél)

Falv	A házasság- kötés éve	Várható élettartam, év	
		férfi	nő
Vajszló és Besence	1746-1790	36	29
	1791-1820	36	31
	1821-1850	35	33
	1851-1880	40	41
Alsónyék	1760-1790	34	28
	1791-1820	32	31
Sárpilis	1759-1790	37	28
	1791-1820	34	29
Pócsmegyer	1759-1790	29	29
	1791-1820	25	28
Átány	1730-1789	33	29
	1790-1819	29	27

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem - 66-13-41-0678-8
Formátum: A/4 Terjedelem: 9,5 /A/5/ iv